Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 10 (1993)

Μανουήλ Γεδεών - Ευγένιος Ιερεύς: Η ζωοδόχος πηγή [1886]: Η λόγος περί του βιβλίου

Ιωάννα Πετροπούλου

doi: [10.12681/deltiokms.98](https://doi.org/10.12681/deltiokms.98)

Copyright © 2015, Ιωάννα Πετροπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετροπούλου Ι. (1993). Μανουήλ Γεδεών - Ευγένιος Ιερεύς: Η ζωοδόχος πηγή [1886]: Η λόγος περί του βιβλίου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10, 173-203. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.98>

ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ - ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΙΕΡΕΥΣ:
Η ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ [1886]
ή Λόγος Περί τοῦ Βιβλίου

Στὴ διάρκεια τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰώνα, στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἱστορισμοῦ ποὺ θὰ θέσει σὲ κίνηση ἐνδοσκοπήσεις, οἱ ὁποῖες συντείνουν στὴν ἐδραίωση τοῦ σχήματος τῆς συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ, πυκνώνουν καὶ οἱ περιγραφές τῶν κατὰ τόπους ὀρθοδόξων μοναστηριῶν, συνθέματα, κατὰ κανόνα, λογίων κληρικῶν: θὰ λέγαμε πῶς ἂν καὶ ἔλκουν τὴν καταγωγή ἀπὸ ἀκόμα παλαιότερα κείμενα, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὰ προσκυνητάρια, βαίνουν παράλληλα μὲ τὴ χορεία τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα στρέφονται στὴν πατριδογνωσία, ἢ τὴν χωρογραφία καὶ ἐμφανίζονται, πολυάριθμα, τὴν ἴδια ἐποχῇ.

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσεται μιὰ πραγματεία ποὺ κυκλοφόρησε στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1886. Τίτλοφορεῖται «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς προσαρτήματα» καὶ ἀναφέρεται στὴν ὁμώνυμη —καὶ περιώνυμη— μονή. Εἶναι βεβαιωμένο ὅτι τὸ βιβλίο τυπώθηκε στὴν Πόλη —σύμφωνα μὲ μεταγενέστερη, βάσιμη μαρτυρία— ἂν καὶ στὴ σελίδα τίτλου φέρει τὴν ἐνδειξὴ τοποῦ ἐκδόσεως «Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον Παπαλεξάνδρῃ»¹. Ἡ

1. Ἡ μαρτυρία ἀνήκει στὸν Μανουὴλ Γεδεών, βλ. Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, Ἑκκλησιαστικὴ Γραμματολογία, Β', 1821-1921, *Πανελλήνιο Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος*, τ. Γ', Ἀθήνα 1925, σ. 111. Μιὰ πρόχειρη ἀναδρομὴ: ἡ ἐκδόση τοῦ 1886, δὲν ἀποτελέσει τὴ μοναδικὴ συρραφὴ ἱστορικῶν στοιχείων γιὰ τὴ Μονὴ ποὺ εἶδε τὸ φῶς τὸν περασμένον αἰῶνα —ὅπρῃζε κρίκος σὲ μιὰ ἀλυσίδα ἀπὸ προγενέστερα ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα ἔργα. Τὸ 1812 ἐκδίδεται στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ «Συνοπτικὴ Περιγραφὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς», κατὰ μιὰ (ἀνεξέκριβωτη) πληροφορία. Τὸ ἔργο θὰ ἐπανεκδοθεῖ ἄλλες δύο φορές, στὰ 1835 καὶ στὰ 1841, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ροδῆ, διευθυντὴ τοῦ ἑλληνικοῦ τυπογραφείου στὸ Νεοχώρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐχομε δύο ἐκδόσεις στὰ καραμανλίδικα στὰ ἔτη 1835 καὶ 1836 «Χαλὲ Ζωοδόχος Πηγὴ» (βιβλιογραφημένα Balta: 13 καὶ Dalleggio-Salaville: 80), ὅπου ἡ δεύτερη ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τῆς πρώτης. Ἡ μετάφραση ἀνήκει στὸν παπὰ Σωφρόνιο ἀπὸ τὴν Σίλλα τοῦ Ἱκονίου, βασίζεται στὴν ἑλληνικὴ ἐκδόση τοῦ 1835 καὶ ἀπευθύνεται στὸ κοινὸ τῶν τουρκόφωνων ὀρθοδόξων. Βιβλιογραφημένα: Γκίνη-Μέξα ἀρ. 2576, 3541, ὅπου ἡ ἐκδόση τοῦ 1812, ἐνῶ ἀναφέρεται, δὲν

εκδοτική αυτή φενάκη συνιστά κοινή πρακτική τῶν ὁμόδοξων τὰ χρόνια ἐκεῖνα, στάση ἀμυντική ἀπέναντι στοὺς ἐλέγχους ποὺ ἀσκούσε τὸ ὀθωμανικὸ κράτος: τύπωναν μὲν στὸν ὑπόδουλο χώρο ἀλλὰ δὴλωναν μιὰ πόλη «ἐκτὸς τῶν τειχῶν» γιὰ νὰ διαφύγουν τῆς λογοκρισίας.

Συγγραφέας τοῦ ἔργου, ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡγούμενός της, ὅπως στὴ σελίδα τίτλου λακωνικὰ σημειώνεται «Ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως, διευθυντοῦ τῆς Ι. Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς». Αὐτὰ ὡς πρὸς τὸν τύπο. Ὡς πρὸς τὴν οὐσία, ὅμως, βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ τὸ πρόβλημα τῆς πατρότητας τοῦ ἔργου, ἀφοῦ ὅπως εἶναι γνωστό, ἀνεξάρτητα τοῦ τί διακρινεῖται μέσα ἀπὸ τὸ τυπωμένο φύλλο χαρτιοῦ, «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ» προσγράφεται στὸν Μανουὴλ Γεδεών, ἂν καὶ ἡ πληροφορία δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίον. Ἴδου ἡ πρόκληση: νὰ ἐλεγχθεῖ τὸ ἀδιάβλητο τῶν πηγῶν, τὸ πότε ἀπὸ ποιόν, μὲ ποῖο τρόπο ὁργανώθηκε ὁ ἀποδεικτικὸς λόγος ποὺ ὁδήγησε στὴν ἀποκαθάρωση τοῦ ἐνὸς καὶ τὴν ἀνάρρηση ἄλλου στὴ θέση τοῦ συγγραφέα: Μοιάζει σὰν κάποια ἀγραφὴ παράδοση τῆς ὁποίας ἡ ἀρχικὴ προέλευση παραμένει σκοτεινὴ, πλὴν ὅμως ἀδιαμφισβήτητη, νὰ ὑπονόμευσε καὶ νὰ ἐκτόπισε τὴ γραπτὴ, καὶ δὴ τὴν ἐντυπῆ, ἄσχετο ἂν σὲ δεῦτερο στάδιο καὶ ἡ προφορικὴ κατέφυγε στὸ νομιμοποιητικὸ μέσο τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ.

Ἀλλὰ ὅς πάρουμε τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ὀνόματος τοῦ Μανουὴλ Γεδεών στὴ θέση τοῦ συγγραφέα δὲν εἶναι αὐθαίρετη, προκύπτει τόσο ἀπὸ ἔγκυρους καταλόγους τῶν βιβλιοθηκῶν², στὰ δελτία τῶν ὁποίων σημειώνεται χειρόγραφα μέσα σὲ ἀγκύλη τὸ ὄνομα τοῦ Γεδεών, παραδίπλα ἀπὸ τὸ τυπωμένο τοῦ «Εὐγενίου ἱερέως», ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ὑποδειγματικὸν κατάλογο Πατρινέλη — τὴν ἀναλυτικὴ ἐργογραφία τοῦ κωνσταντινουπολίτη λογίου³. Μιὰ συμβολὴ στὴν ἐπανεξέταση τοῦ ζητήματος συνι-

βιβλιογραφεῖται. Μιὰ βουλγαρικὴ μετάφραση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1841 θὰ δημοσιευθεῖ τὸ 1869 στὴν Πόλη. Τὸ 1886 θὰ κυκλοφορήσῃ στὴν Ὁδησὸ μιὰ μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ κατωμένη ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1869. Πληροφορίες δίνει ὁ S. Benay, *Le monastère de la source, Échos d'Orient, Revue bimestrielle d'histoire, de géographie et de liturgie orientales*, τ. 3, Παρίσι 1900, σ. 298.

2. Βλ. Κατάλογο Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Sh. H. Weber, *Voyages and Travels*, Ἀθήνα 1953, σ. 192, ἀρ. 857. «The real author was M. Gedeon, Eugenios was the priest in charge of the church». Ἐπίσης, στὴ δελτιοθήκη τῆς Γενναδείου, ἐπισημαίνεται: «Πραγματικὸς συγγραφεὺς ὁ Μανουὴλ Ι. Γεδεών», δίχως ἄλλη ἐπεξήγηση. Τὰ παραδείγματα θὰ μπορούσαν νὰ πολλαπλασιαστοῦν ἂν ἀντιγράφαμε τὰ λήμματα ἀπὸ καταλόγους βιβλιοθηκῶν ποὺ δειγματοληπτικὰ διατρέξαμε.

3. Στὸν ἀριθμὸ 187 παρατίθενται μὲν αὐτοῦσια τὰ στοιχεῖα τῆς σελίδας τίτλου τοῦ ἔργου Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ —καὶ τὸ ἐπίμαχο «ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως»— τὸ δὲ ἔργο προσγράφεται στὸν Γεδεών. Ἐπισυνάπτεται, ἀντιγραμμένο, ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, σημείωμα τοῦ ἴδιου τοῦ Γεδεών, ὅπως ἀκριβῶς παρατίθεται στὴν ἐργογραφία του, ποὺ συντάξε ὁ ἴδιος τὸ 1896 (βλ. ἔδω, ὑποσημείωση 25). Χ. Γ. Πατρινέλη, *Δημοσιεύματα Μανουὴλ Γεδεών, ἀναλυτικὴ ἀναγραφὴ*, Ἀθήνα 1974, σ. 30, ἀριθμὸς 187.

στοὺν οἱ πληροφορίες πού συγκεντρώνονται ἐδῶ — πληροφορίες πού σχετίζονται, κυρίως, μὲ τὴν ἀδελή πλευρά, ἐκείνην τοῦ Εὐγενίου ἱερέως. Ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα τοῦ ἀνίδεου — εἶναι ὁ ἡγούμενος πρόσωπο ὑπαρκτό, εἶναι τὸ «Εὐγένιος» ψευδώνυμο;— ὀδηγοῦμαστε στὴ διαπίστωση ὅτι ἐλάχιστα σχετικὰ μὲ τὸ βίο του ἔχουν δημοσιευτεῖ, καὶ αὐτὰ ὄντας ἐγκατεσπαρμένα, ἢ ἀπροσπέλαστα, δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀρθρωθοῦν σὲ σύνολο. Μιὰ βιογραφία θὰ μπορούσε ἴσως νὰ χρησιμεύσει ὡς πρόπλασμα γιὰ μιὰ προσέγγιση πού θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἐντόπιση κάποιων ἐρμηνευτικῶν κλειδιῶν.

Ὁ κληρικὸς εἶναι τὸ ἀφανὲς — ἢ καὶ σκοτεινὸ — πρόσωπο στὴν ὑπόθεση αὐτῇ, ὅχι βέβαια γιὰ λόγους χαρακτηρολογικοὺς (ὑπῆρξε φυσιολογικὴ χαμηλῶν τόνων), ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸ ὅτι πολιτισμικὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν τουρκοφώνων ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς — γέννημα καὶ θρέμμα. Τὰ μέλη πού ἀπαρτίζουν τὸ σῶμα τῶν πληροφοριῶν, ὅσων σχετίζονται μὲ τὸ λειτούργησεν τῆς μονῆς, εἶναι συχνὰ ἀθησαύριστα, ἢ μὴ ἀναγνώσιμα. Καθὼς θὰ δοῦμε, πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού συγκροτοῦν τὰ πραγματολογικὰ συστατικὰ τῆς ἱστορίας τοῦ βίου του, ἔχουν συνταχθεῖ εἴτε στὴν καραμανλίδικη γραφὴ, εἴτε στὰ ἑλληνικὰ μέν, ἀλλὰ ἀπὸ συγγραφεῖς πού ἀνήκουν, λόγῳ γεωγραφικῆς προέλευσης, στὸν πνευματικὸ ὅμιλον τῆς λεγόμενης τουρκοφώνης φιλολογίας. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο, τόσο οἱ ἄνθρωποι ὅσο καὶ τὰ ἔργα, δὲν ἐγγράφηκαν ποτὲ στὸ δυναμικὸ τῆς νεοελληνικῆς λογιόσυνης, οἱ ἱθαγενεῖς δὲν τὸν θεωροῦσαν ὁμοίους τοὺς — ἐκτὸς ὅταν κάποιοι, μικρασιάτες κορυφαῖοι, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐξαιρετέοι — ἀπεκδυόμενοι τὰ «ἐθνικὰ» χαρακτηριστικὰ τοὺς, πολιτογραφοῦνταν ἑλλαδίτες, συχνὰ σταδιοδρομώντας στὸν ἀκαδημαϊκὸ ὅμιλον.

Ἡ στοιχειοθέτηση μιᾶς πρότασης, βασισμένης στὴν ἀναξιοποίητη πρώτη ὅλη θὰ ἦταν δυνατόν νὰ συνεισφέρει στὴ διαφορετικὴ τοποθέτηση τῶν δρωμένων. Τὸ δράμα θὰ ἐξελιχθεῖ μὲ δύο ὑποκριτές: τὸν Μανουὴλ Γεδεῶν καὶ τὸν Εὐγένιο ἱερέα. Θὰ ἐντοπίσουμε τὰ ἐσωτερικὰ τεκμήρια πού προκύπτουν ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, στὴ σελίδα τίτλου τῆς «Ζωοδόχου Πηγῆς», δὲν σημειώνεται πούθεν τὸ ὄνομα τοῦ Γεδεῶν. Ὅμως, ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ πιστοποιεῖται μιὰ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο πρόσωπα. Ὁ ἐντὸς ἢ ἐκτὸς εἰσαγωγικῶν συγγραφῆς Εὐγενίου, αὐτοσυστήνεται, ἐκφράζοντας ἀπὸ τὸν πρόλογο κιόλας τίς εὐχαριστίες του στὸ «φίλο» κύριο Μ. Γεδεῶν γιὰ τὴ «σύμπραξή» του⁴. Ἀλλὰ καὶ μέσα στίς σελίδες τοῦ βιβλίου τὸ ὄνομα τοῦ κωνσταντινουπολίτη λογίου μνημονεύεται πάντοτε θετικά, μὲ τὴ φιλικὴ προσφώνηση καὶ ποτὲ ἀσυνόδετο⁵. Ὁ συντάκτης τῆς ἱστορίας τῆς

4. «Ὁφειλὴν ἐκτίνων εὐχαριστῶ ἐνταῦθα καὶ τῷ φίλῳ κ. Μ. Γεδεῶν διὰ τὴν πρὸς κατάρτισην τοῦ πονήματος σύμπραξιν αὐτοῦ καὶ τὴν διακρίβωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἐν αὐτῷ ἱστορικῶν πληροφοριῶν». Εὐγενίου, δ.π., σ. 5.

5. Οἱ μυεῖς τοῦ ὀνόματος, στίς ὑποσημειώσεις, τέσσερις κατὰ σειράν, εἶναι οἱ παρακάτω: «Τὴν εἰδῆσιν ταύτην ὀφείλω εἰς τὸν φίλον Μ. Γεδεῶν», δ.π., σ. 55. «Τὸ παλαιότατον τοῦτο

ΕΥΓΕΝΙΟΣ Ο ΚΑΙΣΑΡΕΥΣ

Φωτογραφία τοῦ Εὐγενίου ἱερέως δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Μ. Ι. Γεδεών στὸ ἔργο του *Πατριαρχικὲς ἐφημερίδες, εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, Ἀθήνα 1936, σ. 461.

μονῆς δηλώνει τὴ συγγραφικὴ τοῦ ἰδιότητα στὰ —ἐλάχιστα— αὐτοβιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει στὸν ἀναγνώστη σὲ κάποια σελίδα. Ἐκεῖ ἀποτυπώνεται ἡ σχέση τοῦ μὲ τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο, τὸ βιβλίο: Ὁ Εὐγένιος, συνοψίζοντας τὸν ἀτομικὸ τοῦ βίο καὶ τὴ δράση τοῦ, δηλώνει ρητὰ ὅτι ὁ ἴδιος κατήρτισε καὶ ἐξέδωσε τὸ ἔργο⁶. Στὸ χωρίο τὸ ὄνομα τοῦ Γεδεὼν ἀπουσιάζει, δὲν θὰ εἶχε θέση, ἀφοῦ ὁ κληρικὸς σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ πονήματός τοῦ, ὡς ὀφειλέτης, τὸν εὐχαριστεῖ γιὰ τὰ ἔγγραφα ποὺ τοῦ παραχώρησε, τὶς πληροφορίες ποὺ τοῦ παρῆχε. Τὰ πράγματα ἐμφανίζονται δίκαια καὶ τακτοποιημένα: ἐπώνυμη ταύτιση τοῦ δημιουργοῦ μὲ τὸ δημιούργημα, ἀπότιση ὀφειλῆς στοὺς συνδραμόντες. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν ἐντυπῃ —καὶ μοναδική— μαρτυρία τοῦ ἐνός, τοῦ ἄσημου ἱερέα τῆς μονῆς. Ὡς πρὸς τὴ μαρτυρία τοῦ Μανουὴλ Γεδεὼν, γνωρίζουμε ὅτι αὐτὴ δὲν στάθηκε μία μοναδική: ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ Χρονογράφος τῆς Ἐκκλησίας στὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς ζωῆς τοῦ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποταθεῖ πολλὰς φορὲς στὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, διεκδικώντας τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου, ἄλλοτε ἀναφερόμενος ρητὰ στὸν ἱερέα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ ἄλλοτε ἐκουσία ἀγνοώντας τον ἢ μνημονεύοντάς τον μόνον σὲ ὑποσημειώσεις, παρεκβατικά. Ἀπορίες καὶ ὑποθέσεις προκύπτουν πολλὰς —κυρίως γιὰτὶ περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τὸν ἕνα πόλο, μιὰ φυσιογνωμία τοῦ ἐκτοπίσματος τοῦ Γεδεὼν. Ἄλλος πόλος, εἶναι ὁ «αὐτόκλητος» συγγραφεὺς ἱερέας Εὐγένιος: θὰ ἐπικεντρώσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας σὲ αὐτόν, ἐπιχειρώντας ἕνα σχέδιο βιογράφησης τοῦ ποὺ θὰ ἐνσωματώνει, ἐμβόλιμα, καὶ ὅποια ἄλλα στοιχεῖα διαφωτίζουν τὴν ἄγνοση ὡς τώρα πλευρὰ τοῦ ζητήματος.

Ὁ Εὐγένιος καταγόταν ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ ἐνδοχώρα, τὸ χωριὸ Ἰντζέ-σου τῆς Καππαδοκίας ὅπου γεννήθηκε τὸ 1826. Γιὸς τοῦ Ἀναστασίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ τοῦ γένος Καραγιοβάν (ἐξελληνισμένο: Καραϊωάννου) ἀνῆκε σὲ πολυμελὲ οἰκογένεια. Βαφτίστηκε Πρόδρομος, ὄνομα τὸ ὁποῖο διατήρησε ὡς τὴν ἐφηβεία του, τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Παῖσιος Κайсарейας τὸν μετονόμασε Εὐγένιο. Ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ βαφτιστικὸ τοῦ γεννήτορά του (Ἀναστά-

ἱστορικὸν μνημεῖον περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐχορήγησέ μοι ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ συλλογῆς ἐγγράφων ὁ φίλος κ. Μανουὴλ Γεδεὼν», *δ.π.*, σ. 88. «Ἀκριβεστέραν δὲ ἀρίθμησιν τῶν ναῶν [...] ἐποίησατο ὁ ἡμέτερος φίλος κ. Μ. Ι. Γεδεὼν ἐν λέξει «Κωνσταντινούπολις» τοῦ Λεξικοῦ Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας», *δ.π.*, σ. 199. Καί, τέλος, στὶς προσθήκες (σ. 316) ἀναφέρεται σὲ «σπουδαιότατον ἔγγραφον (...) ὅπερ ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ συλλογῆς ἐγγράφων ἐπέδωκεν ἡμῖν ὁ φίλος κ. Μ. Γεδεὼν». Σὲ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρεται ἀόριστα στὸν ἐκδότη τοῦ ἔργου ἀλλὰ ἐκεῖ ὑπαινίσσεται, μᾶλλον, τὸν ἑαυτοῦ (βλ. «ἐπιστατοῦντος τοῦ ἐκδότου», σ. 67).

6. Ὁ λόγος ἐκφέρεται σὲ τρίτο πρόσωπο: «(ὁ Εὐγένιος), συντελέσας ὅση δύναμις εἰς καλλωπισμὸν τῆς ἱερᾶς Μονῆς ὡς καὶ τῶν πέριξ, πολλοὺς εὐλαβεῖς προτρέψας εἰς ἀφιερώσεις οἰκῶν καὶ κτημάτων, τακτοποιήσας τὰ ἀρχεῖα τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς ὡς καὶ τὸ κτηματολόγιον αὐτῆς τε καὶ τῶν φιланθρωπικῶν καταστημάτων, μὴ ὄν ἐν τάξει πρότερον, ἐξ εὐλαβείας δὲ πρὸς τὴν Θεομήτορα τῶν Πηγῶν, καταρτίσας καὶ ἐκδοὺς τὴν ἱστορίαν ταύτην». Εὐγενίου, *δ.π.*, σ. 108. Ἐκθέτοντας ἔτσι τὰ πράγματα, ἐπωμίζεται τὸν ρόλο τοῦ ἐκδότη, ἀλλὰ καὶ τοῦ συγγραφέα, στὸ ἀκέραιο.

σιος) σχηματίστηκε και τὸ 'Αναστασιάδης, τὸ ἐπώνυμο τῆς οἰκογένειας· αὐτὸς ἦταν ὁ πάγιος τρόπος πρόσκτησης ἐπιθέτου τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὅταν διαμορφώνονταν οἱ ἐθνικὲς συνειδήσεις, καὶ στὸ χῶρο τῶν τουρκοφώνων ὀρθοδόξων τῆς 'Ανατολῆς⁷. Μαθήτευσε στὴ Μονὴ τοῦ Προδρόμου, στὸ Ζιντζιλντέρε τῆς Καππαδοκίας ὅπου καὶ διδάχθηκε τὰ πρῶτα γράμματα —κατόπιν ξενιτεύτηκε στὴν Πόλη, ἐκπαιδεύτηκε στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, στὴν Ξηροκρήνη (Κουροῦ Τσεσμέ). Οἱ γονεῖς του τὸν προὐρίζαν γιὰ τὸ ἱερατικὸ στάδιο, σημειώνουν οἱ πηγές. Μηδαμινὲς ἦσαν οἱ δυνατότητες ἐπαγγελματικῶν ἐπιλογῶν —μᾶλλον, διεξόδων— ἔξω ἀπὸ τὴν προσχώρηση στὸν κληρὸ ἢ τὴν (στοιχειώδη) ἐκπαίδευση γιὰ τοὺς ἐγγράμματους χριστιανοὺς τῶν ἐπαρχιῶν. Στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ σαράντα, εἰκοσάχρονος, χειροτονεῖται διάκονος καὶ πρεσβύτερος, ἀπὸ τὸν Καισαρεῖας Παῖσιο (1845)· χρηματίζει ἐφημέριος σὲ διάφορους ναοὺς, στὴν Πόλη. Λίγο ἀργότερα τὸν ἐντοπιζοῦμε στὴν Καππαδοκία, οἰκογενειάρχῃ, νὰ διδάσκει στὸ Νέβσεχρ, γιὰ μιὰ ἑπταετία, ὅπου διαδέχεται τὸν Λεόντιο Καισαρείας στὴν κοινοτικὴ σχολή. Ἐπανακάμπτει στὴν Πόλη καὶ διορίζεται στὰ 1859 προϊστάμενος διευθυντῆς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλίου —θὰ παραμείνει στὴ θέση αὐτὴ ὡς τὸ 1891—τριάντα δύο συναπτὰ ἔτη.

Τὸ μέσο τοῦ αἵματος τοὺς βρίσκει καὶ τοὺς δύο στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ θὰ γεννηθεῖ ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν τὸ 1851 καὶ ὁ Εὐγένιος, ἔχοντας μόλις ἑγκαταλείψει τὴ γενέθλια γῆ, εἰκοσιπεντάχρονος, ἐκεῖ, στὴν ἴδια πόλη, θὰ

7. Ἀναστασιάδης: ἐπίθετο ποὺ ἄρχισε νὰ ἰσχύει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἵωνα γιὰ τοὺς ὁμοιόμους του. Ὁ ἴδιος δὲν τὸ υἱοθέτησε οὔτε κἀν στὸν ἐντοπο λόγο — τὸν συνόδεψε μόνον στὸ ὕστατο στάδιο τῆς ζωῆς, καὶ σὲ μεταθανάτιες μνείες. Εὐγένιος· Ἀναστασιάδης ἀπὸ τὸ 'Ιντζέσου, λοιπόν, συμπατριώτης τοῦ Ἰωάννη Ἀναστασιάδη, τοῦ μετέπειτα μητροπολίτη Καισαρείας. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Εὐγένιου, ὀνομάζεται καὶ ἐκεῖνος Ἰωάννης, εἶναι δάσκαλος, μὲ τὸ προσωνύμι Κυριλλίδης γιὰ νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν μητροπολίτη. Δὲν διαπιστώνεται καμιά συγγενικὴ σχέση μὲ τὸν Καισαρείας παρὰ τὴν συνωνυμία, μὰ ὡς φήμη, κάτι τέτοιο πέρασε στὴ μνήμη τῶν προσφύγων ἀπὸ τὸ 'Ιντζέσου, καὶ στίς μαρτυρίες τῆς προφορικῆς παράδοσης ποὺ ἀποθησαυρίστηκαν στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Ὁ μητροπολίτης λεγόταν ἀρχικὰ Πρόδρομος Ἰντζεσίογλου καὶ κατὰ τὴν παλαιὰ συνήθεια τὸ ἐξελλήνισε μὲ τὴν εἰσὸδὸ τοῦ στὴ Θεολογικῇ τῆς Χάλκης. Ἡ σύνθεση τῆς οἰκογένειας τοῦ Εὐγένιου, κατιόντων καὶ ἀνιόντων, ἀποτυπώνεται ἀναλυτικὰ σὲ κατάλογο συνδρομητῶν τοῦ καραμανλίδικου βιβλίου *Χαμί Ὁρθοδόξια*, ποὺ κυκλοφορεῖ κοντὰ στὰ χρόνια τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τὸ 1833 (βιβλιογραφημένο: Dalleggio-Salaville ὁρ. 216), (βιβλ. καὶ ἔδω ὑποσημείωση 11). Τὰ πενιχρὰ αὐτοβιογραφικὰ του ἐμπεριέχονται στὴν Ἱστορία τῆς Μονῆς. Τὰ γενεαλογικὰ τοῦ Εὐγένιου ἀναλύει σὲ ἀνέκδοτο ἔργο του ὁ καππαδόκης λόγιος Ἀναστάσιος Λεβίδης (βλ. Τμῆμα Χειρογράφων Κ.Μ.Σ., α/α 29, *Πραγματεία περὶ πολιτισμοῦ καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῶν Καππαδόκων καὶ τῶν ἐκ Καππαδοκίας διαλαμπάντων*, Ζιντζιλντέρε 1899, σ. 126. Περιγραφή του: Ἰωάννα Πετροπούλου, Χειρόγραφα πρὶν τὸ 1922 στὸ Κ.Μ.Σ., *Δελτίο ΚΜΣ*, 2, Ἀθήνα 1980, ἀριθ. 12, σ. 259). Ὁ Εὐγένιος μὲ τὴ σύζυγό του Δέσποινα, ἀποκοτῶν τέσσερα παιδιά, τὸν Γεώργιο, τὸν Ἀγάπιο, τὴν Γεσθημανὴ καὶ τὴν Ναζαρέτ. Ὁ ἕνας γιός, διδάκτορας τῆς Νομικῆς, συνεργάζεται στὴν ἐπίμαχῃ ἔκδοσιν τοῦ 1886, ὡς μεταφραστῆς ὁθωμανικῶν ἐγγράφων ποὺ συνάπτονται στίς Προσθήκες τοῦ βιβλίου ὅπου καὶ σημειώνεται ὀνομαστικὰ (βλ. σ. 316).

Ἡ Ζωοδόχος Πηγή: ἀπλουστευμένη παραλλαγή τῶν χαλκογραφιῶν πού κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα. Δημοσιευμένη στὸ φυλλάδιο «Ἱστορία Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν θαυμάτων ὑπὸ Γ.Π.Κ.», Ἀθήνα 1904. Εἰκονίζεται στὸ κέντρο ὁ ἄρρωστος προσκυνητὴς Θεσσαλὸς πὺ κατέφθασε γιὰ νὰ θεραπευτεῖ, πέθανε ἐν πλῆ καὶ ἀναστήθηκε ὅταν ὁ καπετάνιος τὸν περιέλουσε μὲ τὸ θαυματουργὸ νερό. Δεξιά, ὁ δαιμονισμένος μὲ τὸν μανδύα του, μὲ τὴ μάνα του νὰ τοῦ παραστέκει ἐνῶ δέχεται τοὺς ραντισμούς. Ἡ Παναγία βρεφοκρατοῦσα, ἀνάμεσα στοὺς ἀγγέλους, ἐπάνω ἀπὸ τὸ Ἀγίασμα. (Βλέπε σχετικὰ Ντόρη Παπαστράτου, *Χάρτινες εἰκόνες. Ὁρθόδοξα ὀρησκευτικὰ χαρακτηριστὰ 1665-1899*, Ἀθήνα 1986).

ξεκινήσει τη δεύτερη περίοδο δοκιμασίας, δηλαδή την τελευταία και μακροβιότερη αυτοεξορία του⁸. Και τότε, δὲν θὰ περιοριστεῖ μόνον στὰ ἱερατικά του καθήκοντα, ἀλλὰ θὰ ἐπεκτείνει τὶς δραστηριότητές του πρὸς ἔργα ἐκκοσμικευμένα, συμβάλλοντας στὴν οἰκοδόμηση τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας. Τὰ *Ἐθνικὰ Φιλανθρωπικὰ Καταστήματα*, μιὰ δεκαετία μετὰ τὸ θάνατό του θὰ τὸν μνημονεύουν ὡς ἓνα ἀπὸ «τὰ δύο μεγάλα ὀνόματα» στὴν ἱστορία τους, μαζί μὲ τὸν ἄλλο στυλοβάτη, τὸν εὐεργέτη Ἰωάννη Χαριτωνίδη⁹. Στάθηκε σύνδεσμος ἀνάμεσα στοὺς κύκλους τῶν κωνσταντινουπολιτῶν καὶ τὶς ὑπὸ ἀνέγερση μονάδες κοινωφελῶν καταστημάτων γιὰ ἀπόρους (ψυχιατρεῖα, νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα). Κατεῖχε θέσεις διευθυντικῆς ὑποδεικνύοντας, λέει ἡ παράδοση, στοὺς κεφαλαιούχους τῆς ἐποχῆς, νὰ διαχειρίζονται τὶς περιουσίες τους πρὸς ὄφελος τῶν νεότευκτων αὐτῶν ὀργανισμῶν. Ἄλλο πεδίο στὸ ὁποῖο ὁ καππαδόκης ἱερέας θὰ διοχετεύσει τὴν ἐνεργητικότητά του, εἶναι ἐκεῖνο τῆς ἀλληλεγγύης ὅχι μόνον μὲ τοὺς ταπεινοὺς καὶ καταφρονεμένους τῆς κοινωνίας μιᾶς μεγαλοῦπολης πολυεθνικῆς ὁπὼς ἡ Κωνσταντινούπολη, μέσω τῶν θεσμοποιημένων καθιδρυμάτων, ἀλλὰ ἄτυπα καὶ ἐθελοντικά μὲ τοὺς ὀρθοδόξους ἐπαρχιώτες τῆς μικρασιατικῆς ἐνδοχώρας ποὺ παρεπιδημοῦν στὴν πρωτεύουσα. Θὰ λειτουργήσει ὡς κρίκος, ἀνάμεσα στὸν κόσμο τῆς Ἀνατολῆς, τῆς περιφέρειας, καὶ ἐκεῖνον τῶν ὁμογενῶν τοῦ κέντρου. Ἀντικατοπτρισμὸς —ἀσπασματικὸς— τοῦ ρόλου ποὺ διαδραμάτισε ὁ ἱερέας γιὰ τοὺς ἐπὶ λυδεις, δίνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστο-

8. Ὁ Α. Λεβίδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Εὐγένιος φοίτησε καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν —πράγμα ποὺ δὲν ἐπιβεβαιώνουν τὰ διάφορα βιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ σταχυολογήθηκαν ἀπὸ τὰ ἐξῆς δημοσιεύματα: Ἰωάννου Ἰωαννίδου *Βιογραφία*, Εἰκονογραφημένον Ἡμερολόγιον τοῦ 1869, Κωνσταντινούπολη 1895, σ. 212. Ἰω. Καλφόγλου, *Μονὴ Φλαβιανῶν*, Κωνσταντινούπολη 1898, σ. 401. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος ΙΕ', ἀρ. 14, Κωνσταντινούπολη, 2 Ἰουνίου 1895, σ. 106. Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικὲς Ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1936-1938, σ. 460, καθὼς καὶ Σόλων Καζανόβας, Πόθεν δαπανᾷ τὸ ἡμέτερον γένος, *Ἡμερολόγιο τῶν Ἐθνικῶν καὶ Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 244, 246. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Κώστα Λάππα, ποὺ συμβουλευτήκε γιὰ χάρη μου τοὺς καταλόγους τῶν ἐγγεγραμμένων φοιτητῶν τοῦ Καποδιστριακοῦ πανεπιστημίου ἀναζητώντας, μάταια, τὸν καππαδόκη. Ἡ περίπτωση νὰ παρακολούθησε μαθήματα ὡς ἄπλὸς ἀκροατὴς εἶναι ἀπίθανη γιατί ἡ γεωγραφικὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴν στὴν ἐλλαδικὴ γῆ ἀποτελοῦσε γεγονὸς-τομὴ γιὰ τοὺς συγκαιρινούς του, ἀξιωματικῶς αὐτὸ καθεαυτὸ, ἐνῶ πούθενά δὲν ἀναφέρεται κάτι σχετικὸ. Ὁ Λεβίδης ἔχει τὴν πάγια τάση νὰ ἐξυψώνει τὸν βιογραφούμενο συμπατριώτη του.

9. Σόλων Καζανόβας, *δ.π.*, 1904, σσ. 244-246. Τοὺς χαρακτηρίζει «δύο μεγάλα ὀνόματα στὴν ἱστορίαν τῶν Ε.Φ.Κ., δύο μεγάλοι σκιαί...». Ἀλλὰ καὶ ὁ Λεβίδης ἀναφέρεται ἐκτενῶς στὴ δράση τοῦ Εὐγένιου καὶ σημειώνει ὅτι ἡ Ἐφορεία τὸν διόρισε γενικὸ διευθυντὴ τῶν Καταστημάτων. Ἰδιαίτερα ἐξαιρεται ἡ συμβολή του στὴν ἀνέγερση Φρενοκομείου καὶ Γηροκομείου. «Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ὡσαύτως ἀμείβουσα τὰς πολυτίμους τοῦ ἀνδρὸς ὑπηρεσίας προεχειρίσατο αὐτὸν Μέγαν Οἰκονόμον τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου τῷ 1889». Α. Λεβίδης, *χφ α/α29, δ.π.*, σ. 128. Δὲν μπόρεσα νὰ διασταυρώσω τὴν πληροφορία, ἡ χρονολογία ὅμως συμπίπτει μὲ τὴν πατριαρχία τοῦ Διονυσίου Ε', πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Γεδεών ἔχει κάνει πρόσφυγὴ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ βιβλίου (βλ. ἐδῶ ὑποσημείωση 37).

λογραφία τοῦ ἀποφοίτου τῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, δασκάλου Φιλίππου Παπαρηγορίου Ἀριστοβούλου, ὁ ὁποῖος, ἐγκατεστημένος στὸ Νέβσεχρ, στὴν καρδιὰ τῆς Καππαδοκίας, κρατάει ἐπαφὴ μὲ τὸν λόγιο ἱερέα, μέτοικο στὴν Κωνσταντινούπολη: ἀλληλογραφία ποῦ ἐκτείνεται σὲ μιὰ πλήρη τριακονταετία (1860-1893), ἀλλὰ ὅπως συνήθως συμβαίνει, διασώζει τὴ μιὰ μόνον ἀπὸ τὶς φωνὲς τῶν δύο συνομιλητῶν — τὰ ἀντίγραφα τοῦ Εὐγένιου χάθηκαν. Ὁ,τι ἀπόμεινε ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὡς ἀντανάκλαση, δίνει καλὰ τὸ περίγραμμα τῶν κινήσεων τοῦ λογίου ἱερέα, καὶ τὸν ἰδεολογικὸ του προσανατολισμό. Παρακολουθοῦμε λοιπὸν μέσα ἀπὸ τὰ γράμματα ποῦ ἔλαβε καὶ ὄχι ποῦ στέλνει, νὰ συμπυκνώνεται σὲ κλάσματα ὅλος ὁ βίος. Ἡ ἐπιστολογραφία, ἀκίνητοποιώντας τὴ ροὴ τοῦ χρόνου, ὑποδηλώνει στάσεις καὶ νοοτροπίες τοῦ ἀποστολέα ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀποδέκτη. Παραθέτει μπροστὰ στὰ μάτια μας τὶς πράξεις τῆς καθημερινότητος σὰν σὲ εἰλητάριο — ἡ μᾶλλον αὐτὸ ποῦ σὲ κινηματογραφικὴ γλώσσα θὰ ἀποκαλοῦσαμε «φέτες ζωῆς». Ὁ Εὐγένιος στέλνει κάποιον μαθητὴ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα στὴν ἐπαρχία — καὶ ἀντίστροφα — φροντίζει γιὰ τὴ φοίτηση στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ ἐνὸς σπουδαστῆ καππαδόκη, καλεῖται νὰ γίνῃ ἄρωγός στὴν καραμανλίδικη ἔκδοση τοῦ Γεροστάθῃ, νοιάζεται γιὰ τὴ νοσηλεία, εἰσαγωγὴ στὸ νοσοκομεῖο καὶ περίθαλψη ἐνὸς ἐπαρχιώτη. Καὶ ἀκόμα ἀναλαμβάνει νὰ φέρεῖ σὲ ἐπαφὴ ἄπορο νεαρὸ ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς μὲ τοὺς ἐκεῖ πατριῶτες τῆς Μικρασιατικῆς Λέσχης, νὰ ἐπιδώσει ἐπιστολὴ στὸ Χρηστάκη ἐφένδη Ζωγράφο, σχετικὴ μὲ τὴν ἔκδοση ἐνὸς νεοελληνικοῦ ἔργου, νὰ ἐπωμιστεῖ τὴ δημοσίευση χειρόγραφου θεολογικοῦ συγγράμματος τοῦ μητροπολίτη Χαλεπίου, νὰ βρεῖ διδασκαλικὴ θέση γιὰ ἀπολυμένο διευθυντὴ σχολῆς, στὴν Καππαδοκία, καὶ λίγο πρὶν τὸ θάνατό του, νὰ ἐξομολογήσῃ ὡς πνευματικὸς κάποιον «ἀπολωλὸτα χριστιανὸ» ποῦ τοῦ στέλλουν οἱ καππαδόκες. Πρόσωπο λοιπὸν κεντρικὸ καὶ ὑπολογίσιμο στὴ μικρὴ κοινωνία τῶν ὁμογενῶν τῆς πρωτεύουσας, καὶ στὴν ὀλιγαριθμότερη τῶν χριστιανῶν τῆς κοιτίδας, μὲ μεγάλῃ ἀκτίνα δράσης, πομπὸς καὶ δέκτης συνάμα, ὁ Εὐγένιος ἱερεὺς¹⁰.

10. Ὁ δάσκαλος Ἀριστόβουλος, ἀλληλογραφεῖ μὲ πρόσωπα ποῦ διαθέτουν κοινωνικὴ ἐμβέλεια, διακεκρίμενα ἔξω ἀπὸ τὸ ἐπαρχιακὸ δίκτυο τῶν καππαδόκων, καὶ γεωγραφικὰ ἐκτείνονται ἀπὸ τὴν Ὀδησσὸ ὡς τὴν Μασσαλία. Ὅταν ἀπευθύνεται στὸν ἱερέα τοῦ Βαλουκλίου, ἀπευθύνεται ὡς καππαδόκης, ὡς λόγιος ἀλλὰ καὶ «ὁμογενής» μὲ τὴν προεθνικὴ ἔννοια τοῦ δρου: ἀνήκει στὴν ἴδια θρησκευτικὴ κοινότητα, στοὺς ὁρθοδόξους χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἀνταλλαγὲς τοῦ Εὐγένιου μὲ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο, ὅπως περιγραφικὰ ἐκτίθενται ἐδῶ, ἀντιστοιχοῦν ἀπόλυτα στὶς παρακάτω ἐπιστολὲς τοῦ Φ. Π. Ἀριστοβούλου πρὸς τὸν Εὐγένιο: 1862, 20 Ἰουλίου (Α 217), 1867, 4 Νοεμβρίου (Α 421), 1868, 20 Ἰανουαρίου (Α 441), 1868, 24 Φεβρουαρίου (Α 449), 1868, 4 Μαΐου (Α 454), 1868, 26 Σεπτεμβρίου (Α 464), 1870, 18 Σεπτεμβρίου (Α 518), 1871, 9 Μαΐου (Α 537), 1871, 13 Νοεμβρίου (Α 574), 1873, 30 Ἰουνίου (Β 665), 1882, 23 Ἰουνίου (Γ 1220), 1887, 20 Ἰανουαρίου (Γ 1646), 1889, 4 Ἰουλίου (Γ 1828), 1893, 25 Δεκεμβρίου (Δ 2193). Τῇ χρονίᾳ ποῦ ἔχουμε τὴν πυκνότερη συγκομιδὴ, τὸ 1868, τὸ περιεχόμενο καὶ στίς τέσσερις

Μικρά δείγματα της εκτίμησης που του έτρεφαν οι συγκαίρινοί του, ανασύρονται και μέσα από τις πρώτες σελίδες κάποιων τουρκοφώνων εκδόσεων — που οι συγγραφείς τους αφιερώνουν στο διευθυντή του μοναστηριού. Λίγα χρόνια πριν την έκδοση της Ζωοδόχου Πηγής, θα κυκλοφορήσει στα καραμανλίδικα, ένα έργο πολεμικής εναντίον των προτεσταντών, δσων διέδιδαν τις ιδέες τους στο χώρο της 'Ανατολής. Τιτλοφορείται «Χάμι 'Ορθοδοξία», Προστάτης 'Ορθοδοξίας. Πρωτοδημοσιεύτηκε στα ελληνικά, σε συνέχειες, στην *'Εκκλησιαστική 'Αλήθεια* και, ύστερα, στην τουρκοφώνη *'Ανατολή*. Τώρα, το 1883, κυκλοφορεί αυτότελως, πάλι για το κοινό των ετερογλώσσων — πλὴν ομοδόξων χριστιανῶν της μικρασιατικής ενδοχώρας. 'Ο εκδότης Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης ἀπευθύνεται «στον ἐλλογμώτατο καὶ ἐξοχώτατο» κληρικὸ Εὐγένιο (μεταφράζω): «'Υπηρετήσατε ὡς δάσκαλος τὴν πατρίδα Μικρὰ 'Ασία, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱερέας, στὴν Πόλη, ἡγούμενος στὸ 'Αγίασμα, στὸ Μπαλουκλί. Λόγω τῶν ὑπηρεσιῶν που προσφέρατε στὸ γένος καὶ στὴν ἀνθρωπότητα, μὲ αὐτὲς τὲς τρεῖς ιδιότητες — ὑπηρεσίες που κρίθηκαν ἀνεκτίμητες — συμβάλλατε στὴν ἀναζωογόνηση τοῦ ἱεροῦ προσκυνημάτων, πράξη που ἀναγνωρίζει σύσσωμο τὸ γένος — καὶ ἀδιαμφισβήτητης ἀξίας. Μήπως θὰ μπορούσα, νομίζετε, μεταφράζοντας, ἐδῶ καὶ καιρὸ, τὸ ἔγχειριδιο τοῦτο, νὰ τὸ ἀφιερῶσω σὲ ἄλλο πρόσωπο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δικό σας; 'Ὡς δείγμα ἐλάχιστης ἀνταπόδοσης γιὰ ὅσα προσφέρατε στὸ γένος μας, δεχθεῖτε τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ ἑμένα τὸν ταπεινὸ, τὸ πνευματικὸ τέκνο σας, τὸν ἰδιοκτήτη τῆς ἐφημερίδας *'Ανατολή*». Αὐτὰ σὲ δισέλιδη ἐπιστολῇ, στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, ἐπισημαίνοντας τὴ διττὴ ιδιότητα τοῦ Εὐγένιου, τοῦ λαϊκοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ κληρικοῦ — ἀνάμεσα στὰ ἄλλα¹¹. Λίγο ἀργότερα, τὴ χρο-

ἐπιστολὲς ἀφορᾶ στὴν διακίνηση ἐνὸς βιβλίου καραμανλίδικου στὸ χώρο τῶν ὁμογενῶν τῆς Κωνσταντινούπολης: ὁ Εὐγένιος ἀναλαμβάνει ἐκούσια νὰ παρακολουθεῖ τὶς τυχόν πωλήσεις, ὅσο καὶ νὰ πείθει τοὺς ἐγγεγραμμένους συνδρομητὲς στὴν καταβολὴ τοῦ νόμιμου ποσοῦ γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ βιβλίου. Πρόκειται γιὰ τὸν Γεροστάθη τοῦ Λέοντα Μελά στὴν μετάφραση 'Αριστοβούλου. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, περίπου, ὁ μεταφραστὴς ἀνακοινώνει μὲ δύο ἐπιστολὲς τοῦ (Α 406, Α 412) σὲ κοινὸ τοὺς γνωστὸ, στὴν "Ἀγκυρα, ὅτι ὁ Εὐγένιος «ἔχει μεγίστην ἀνάγκην χρημάτων» ('Ιούλιος Αὐγουστός 1867). Βρισκόμαστε μιά εἰκοσαετία πρὶν τὴν έκδοση τῆς ἱστορίας τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τὸ ζήτημα τὸ οἰκονομικὸ ταλανίζει ἤδη τὸν κληρικὸ. Αὐτὸ θὰ συνεχιστεῖ σὲ ὅλην τὴν διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ (βλ. ἐδῶ ὑποσημείωση 20 καὶ 21).

11. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Σταῦρο 'Ανεστίδη γιὰ τὴ μετάφραση τῶν καραμανλίδικων. Τὸ ἔργο βιβλιογραφημένο: Salaville - Dalleggio 216. 'Ὅπου καὶ ἡ ἀφιέρωση ὅπως παρατίθεται στὰ γαλλικά: «Au vénérable, vertueux et généreux Kyr papa Eugénios, de noble famille d'Injésou ...l'auteur dédie ce livre (σ. 3). 'Ὁ Εὐγένιος κρατᾶ ἀπὸ σοί: τὸ ζήτημα τῆς θέσης που κατέχει στὸν ἐπαρχιακὸ περίγυρο μᾶς ἐνδιαφέρει: τὸ αἰτούμενο ἐδῶ εἶναι ἡ εἰκόνα που ἐκπέμπει, ἡ κοινωνικὴ ἀπήχησή του καὶ ὅχι ἡ ἀντικειμενικὴ ἐπαλήθευσή της. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ τοποθέτησή του, δανειζομαι τὰ λόγια τοῦ Eric Hobsbawm που περιγράφει ἄλλα πράγματα βέβαια (ἀναφέρεται στὴ σχέση τοῦ μὲ εὐνοημένου κοινωνικά καλλιτέχνη μὲ τὴν ομάδα ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται) «...δὲν εἶναι ἀπλῶς πετυχημένος... ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος πολίτης τῆς κοινότητάς ἡ τοῦ λαοῦ του... στίς καταπιεσμένες κοινωνικά μειονότητες εἶναι τὰ μόνα μέλη που κατορθώνουν νὰ κερδίσουν

νιά που κυκλοφορεί και ή «Ζωοδόχος Πηγή», στα 1886, ό Εϋγένιος εμφανίζεται ως παράγων στην έκδοση ενός έργου καραμανλίδικου, που τυπώνεται στην Πόλη, επιστημονική πραγματεία για τη διδασκαλία της νομικής επιστήμης. Στην πρώτη σελίδα του βιβλίου, ό συγγραφέας, φοιτητής της Αυτοκρατορικής Σχολής Δικαίου, αναφέρει τό όνομα του ήγούμενου της Μονής εκφράζοντας εύχαριστίες γιατί με δική του συνδρομή πραγματοποιήθηκε ή έκδοση¹².

Ή «Ζωοδόχος Πηγή» εκδίδεται λοιπόν τό 1886. Τή χρονιά αυτή, ό Εϋγένιος βρίσκεται στην ήλικία των εξήντα. Έχει συμπληρώσει διαμονή τριάντα έξι έτών στην Κωνσταντινούπολη και θητεία είκοσι έπτά έτών στη Μονή, ως ήγούμενος. Ωριμος, με τόσα χρόνια ευδόκιμης υπηρεσίας, αποφασίζει νά ιστορήσει τά της Μονής του και μετά από μιá άρχιεποφική προεργασία, νά περάσει στο στάδιο της σύνθεσης. Άντίστοιχα, ό Γεδεών, δεύτερη γενιά Κωνσταντινουπολίτης, είναι τριάντα πέντε χρονών. Έχει ήδη εκπονήσει έργο ποσοτικά και ουσιαστικά υπολογίσιμο. Άπόφοιτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής από τό 1869, τυπώνει τό πρώτο μελέτημα στα 1870, στην *Πανδώρα*. Μέσα στην δεκαπενταετία, σχεδόν (1870-1886), στη συγκομιδή των δημοσιευμάτων του (περίπου διακόσιοι τίτλοι), ήδη αποκρυσταλλώνονται τά βασικά χαρακτηριστικά που άπαρτίζουν την πνευματική του προσωπικότητα. Στο έγχείρημα της δημιουργικής μετάπλσης ενός άρχιερακού ύλικού, τό βάρος της παρουσίας του Μανουήλ Γεδεών μοιάζει νά αποτελεεί,

αναγνώριση και έξω από την “φυλή” ...άνήκουν στους ελάχιστους που κατορθώνουν νά ξεφύγουν από τη φτώχεια και την αιώνια σκλαβιά του χειρώνακτα...” Έρικ Χομπσμπάουμ, *Ή σκηνή της τζάζ*, Αθήνα, ²1993, σ. 213.

Άπό τόν κατάλογο συνδρομητών παίρνουμε μιάν ιδέα για τη σύνθεση της οικογένειας του Ίντζεσιώτη Ιερέα. Στους συγγενείς του πλεονάζουν τά όνόματα γυναικών συνδρομητριών —έπρημα σχετικά σπάνιο σέ καραμανλίδικους καταλόγους της εποχής. Σέ σύνολο είκοσιτριών συνδρομητών που άπαρτίζουν τά μέλη της οικογένειάς του, τά δεκατρία είναι γυναίκες. Ό ίδιος έγγράφεται για δέκα άντίτυπα. Έγγράμματος γυναίκες: ή παρουσία τους είναι αλλά ένδεικτική, δηλώνει, έμμεσα, μιá σχετική κοινωνική διαφοροποίηση του οίκου του Εϋγένιου στον μικρόκοσμο του Ίντζεσιώτη. Για τόν άλφαβητισμό (βλ. έδω και ύποσημείωση 7) των γυναικών και για τό κατά πόσο τά —έδω μάλιστα πολυάριθμα— άντίτυπα προορίζονταν και έφθαναν όντως στα χέρια των συνδρομητριών (ή είναι εικονικά) διατυπώνω επιφυλάξεις.

12. Ό τίτλος του Τεαλίμ Χουκούκ ό συγγραφέας του Πρόδρομος Δεγριμεντζόγλου, βιβλιογραφημένο από τους Dalleggio - Salaville, άρ. 239. Κυκλοφορεί υπό μορφή μηνιαίας έπιθεωρήσεως σέ φυλλάδια, τό πρώτο από τά όποία φέρει ήμερομηνία 1 Ιουλίου 1886. Ό Dalleggio σημειώνει «avec l'aide»: δέν είναι σαφές τό είδος της άρωγής, έφσον δηλαδή άποκλειστεί είτε ή επιστημονική καθοδήγηση είτε ή χρηματική ένίσχυση από την πλευρά του, άπομένει —πιθανότερη— μιá γενική έπιστασία.

Ό «άφανής» παπάς του Βαλουκλίου είχε γερά έρείσματα στο χώρο των όμογενών της Πόλης, και στους πατριαρχικούς κύκλους — με ανάλογο τύπο διασυνδέσεις μπορεί νά διευκόλυνε την έκδοση του έντύπου. Ό Λεβίδης τόν χαρακτηρίζει ως πρόθυμο άρωγό στους εκδότες βιβλίων, διαχωρίζοντας, όμως, σαφώς τό ρόλο του αυτόν από την συγκεκριμένη, και κατά τη γνώμη του άποκλειστική συγγραφική παρουσία του στο υπό αίρεσιν έργο του 1886.

ἐκ πρώτης ὄψεως, τὴν ἰδανικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν φερεγγυότητα τῆς ἐργασίας καὶ τῆς συνεργασίας. Ἐπομένως, ἡ —ὅποια— παρουσία του στὴν ἔκδοση τῆς ἱστορίας τοῦ μοναστηριοῦ εἶναι θεμιτὴ: εἴτε ἐκληφθεὶ στὴ «φιλική» τῆς διάστασι —ὁ νέος ὡς βοηθὸς τοῦ πρεσβυτέρου· ἢ ἐὰν ἰδωθεὶ μέσα ἀπὸ μιὰ σχέση ἐπαγωγῆς πνευματικῆς τοῦ ἱερέα στὸν «ἀκαταπόνητο πρωτόσχοιο» — ἡ χαρισματικὴ περίπτωσι Γεδεών νομιμοποιεῖ τὴν ἀντιστροφή. Ἄς φανταστοῦμε καὶ μιὰν ἄλλη —πιὸ πιθανή— ἐκδοχή, ἡ ὁποία προϋποθέτει κοινότητα ἐνασχολήσεων καὶ ἐνδιαφερόντων, ἔχει ὡς ἀπαρχὴ μιὰ ἐλπιδοφόρα σύμπραξι, ἀλλὰ ὡς κατακλείδα μιὰ προβληματικὴ, ἀτελέσφορη συνεργασία¹³. Ἄν συμβουλευτοῦμε τὸν κατάλογο συνδρομητῶν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, θὰ ἀνασύρουμε στοιχεῖα ποὺ ὀδηγοῦν σὲ ἀκόμα πιὸ ξεκάθαρη τοποθέτησι τῶν πραγμάτων: τὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τῶν κατοίκων τῆς γεντείρας τοῦ παπα-Εὐγένιου εἶναι ἰδιαίτερα ὑψηλὸ. Μετροῦμε πάνω ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι συνδρομητὲς — ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ τὸ δυναμικὸ τῶν ἐγγραμμάτων ποὺ μπορεῖ νὰ διαθέτει ἕνας μικρὸς τόπος μὲ πεντακόσιες οἰκογένειες ὀρθοδόξων. Προφανῶς, δὲν πρόκειται γιὰ καμιά μυστηριώδη ὕψωσι τοῦ δείκτη ἀλφαριθμητισμοῦ ποὺ παρατηρεῖται στὸ Ἰντζέσου, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι οἱ κάτοικοι κινητοποιοῦνται ἀφοῦ «ἕνας δικὸς τους» βγάζει βιβλίον —ἢ, στὴ χερίστη περίπτωσι, ὁ «δικὸς τους» διαδίδει ἀπλῶς, ὅτι τὸ ἔργο ἀποτελεῖ ἐξ ὁλοκλήρου κτῆμα του πνευματικῆ. Ἀλλὰ, ἡ «Ζωοδόχος Πηγὴ», τὸ ἔργο, εἶναι ζωντανὸ ἀκόμη καὶ στὶς μαρτυρίες τῶν προσφύγων τοῦ Ἰντζέσου. Ἡ συλλογικὴ μνήμη, ὡς ἡχεῖο, καταγράφει καί, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, μεταδίδει τὸ γεγονός: πρόσφυγας ποὺ δὲν ἔχει πιάσει ποτὲ

13. Ὁ «Ἀκαταπόνητος Πρωτόσχοιος», ἐπιφυλλίδα τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἐλεύθερον Βῆμα*, 29.8.43. Ἐκεῖ σημειώνεται ὅτι ὁ κύκλος τῶν λογίων ποὺ τὸν συντρόφευσαν στὴν ἀθηναϊκὴ του, τελευταία περίοδο, τὸν ἀποκαλοῦσε «Ὁ Ἀρχων». «Μέγας Χαρτοφύλαξ» χειροθετεῖται στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ἐνῶ «Χρονογράφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» στὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ ἀπὸ τοὺς Πατριάρχες Κωνσταντίνου Ε' καὶ Ἰωακείμ Γ', ἀντίστοιχα.

Ἀπὸ ἐσωτερικὰ τεκμήρια ποὺ προκύπτουν μὲ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ ἔργου, τῆς ὑφολογίας του, θὰ διέκρινε κανεὶς πότε πότε, πίσω ἀπὸ τὶς λέξεις, τὴν πνευματικὴν παρουσία τοῦ Γεδεών. Δειγματοληπτικὰ, ἀντιγράψω ἕνα χωρίο (σ. 183): «Λυπούμεθα δὲ διότι ἐνοριακοὶ τινες ναοὶ τῆς πόλεως ἡμῶν κρατοῦσιν ἀνέκδοτα πολλὰ αὐτῶν παλαιὰ κατὰστιχα καὶ πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐὰν ἐκδοθῶσι (...) πολλὰ σκοτεινὰ μέρη τῆς πατρίου ἱστορίας θὰ διαφωτισθῶσι καὶ πολλὰ θὰ ἐλθῶσι εἰς φῶς ἀκριβεῖς πληροφορίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν ὁμογενῶν ἐμπόρων, διδασκάλων, προκρίτων τοῦ γένους, ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν. Δυστυχῶς ὅμως, οὐχὶ μόνον δὲν ἀποφάσισαν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας οὐδενὸς σχεδὸν ναοῦ ὀρθοδόξων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἐν ἐπαρχίᾳ τινὶ οἱ ἔμποροι νὰ ἐκδώσωσι ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ πολλαχόθεν, ὅπου ἀπετάθημεν καὶ οὐδεμίαν ἀπάντησιν προσδοκωμένην ἀπηλαύσαμεν, καὶ παρὰ τίσις ἐξ αὐτῶν ἀπηντήσαμεν ἐμπόδια. Εὐχόμεθα ἵνα τὸ παρὸν ἡμέτερον ἔργον (...) κεντήσῃ τὴν φιλοτιμίαν φιλοπόνων ὁμογενῶν ὅσοι τιμῶσι τὰ πατρία καὶ καταστή τῶν τοιούτων τρόπος ἀφορμὴ εἰς σὺναξιν ὁμοίων διατριβῶν». Θὰ μπορούσε ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθεῖ προγραμματικὸ κείμενο τοῦ Γεδεών. Κατὰ τὴ γνῶμὴ μου, ἡ πιστοποίηση τῆς παρουσίας του μέσα στὸ ἔργο, ὅχι μόνον δὲν ἀκυρώνει τὴ συγγραφικὴ συνεισφορά τοῦ Εὐγένιου, ἀλλὰ ὀδηγεῖ τὶς ἐρμηνευτικὲς ἀπόπειρες πρὸς ἕνα μεικτὸ ἀλλὰ νόμιμο εἶδος — τὴν πιὸ πιθανὴ δηλαδὴ ἐκδοχή.

στά χέρια του τὸ βιβλίον γνωρίζει ἀπὸ ἀκούσματα¹⁴, τόσο τὸ συγγραφέα, τὸ συγχωριανὸν του τὸν Εὐγένιον (μέσα τοῦ εικοστοῦ αἰῶνα), ὅσο καὶ τὸ δημιουργημά του. Φυσικά, οἱ ἐπιγενόμενοι ἀγνοοῦν ἐντελῶς τὴ διένεξιν τῶν δύο λογίων¹⁵.

Βρισκόμαστε λοιπὸν πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1886. Ἡ ὑποδοχὴ πού ἐπιφυλάσσουν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι στὸ πόνημα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἶναι θετικὴ· δὲν μοιάζει νὰ διακυβεύεται τίποτε. Λίγο καιρὸ μετὰ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ βιβλίου, ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, δηλαδὴ τὸ ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Πατριαρχείου, φιλοξενεῖ σὲ μόνιμη στήλῃ, ὅπου γνωστοποιοῦνται οἱ νέοι τίτλοι, ὀλοσέλιδη παρουσίασις τοῦ ἔργου. Στὸ ἀνυπόγραφο αὐτὸ ἄρθρο, ἡ ἱστορία τῆς μονῆς ποὺ πρόσφατα ἐκδόθηκε θεωρεῖται σταθμὸς ἀφοῦ ἔρχεται νὰ καλύψει μὲ τρόπο ἐπαρκή, ἕνα διαπιστωμένον κενόν. «Τελεῖται τις καὶ ἀληθῆς ἱστορία οὐδεμία μέχρι τοῦδε ὑπῆρχεν» καὶ ἐπομένως ὁ συγγραφέας Εὐγένιος, τὸν ὅποιον καὶ ὀνοματίζει, «καλλίστην παρέσχε συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερῶν προσκυνημάτων». Τὸ βιβλίον κρίνεται ἀξιόλο-

14. Πληθυσμακὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ Ἰντζέσου, βλ. πρόχειρα στὸ *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν καὶ Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, ἔτος Α', Κωνσταντινούπολις 1904, σ. 146. Ὅπου τὸ Ἰντζέσου (500 οἰκογένειες ὀρθοδόξων, δηλαδὴ περίπου 2.000 ἄτομα), συγκρινόμενον μὲ τὸ πληθυσμακὰ ὑπερτριπλάσιον τοῦ Νέβεσεχρ (1.700 οἰκογένειες ὀρθοδόξων περίπου 6.800 ἄτομα) ἐμφανίζει ὑψηλὴ συμμετοχὴ ἀναγνωστῶν. Τὸ Νέβεσεχρ παρουσιάζει ἀριθμὸ συνδρομητῶν ποὺ μόλις ξεπερνᾷ τοὺς ἐβδομήντα — συμπεριλαμβάνονται στὴν ἄθροιση ἐδραῖοι κάτοικοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόδημοι τῆς Κωνσταντινούπολης. Συνεπῶς, πρῶτοστατοῦντος τοῦ μητροπολίτη Καισαρείας Ἰωάννη Ἀναστασιάδῃ (τὸ ὄνομά του, στὸ βιβλίον, σημειώνεται ἀκριβῶς ὕστερα ἀπὸ τοῦ πατριάρχῃ, γιὰ δεκαπέντε ἀντίτυπα), τὸ Ἰντζέσου συμμετέχει πάνδημον στὸ ἐκδοτικὸ αὐτὸ γεγονός (ἀκόμα καὶ Ἰντζεσιώτης τῆς διασποράς, ποὺ ζεῖ στὴν Ξάνθη, ἐγγράφεται). Κανεῖς ἀπὸ τοὺς δύο ἐπίδοξους «συγγραφεῖς» δὲν ἀπαντᾷ στὸν κατάλογο, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο.

15. Ἡ ἱστορία ἀποκτᾷ στὸ στόμα τῶν προσφύγων μυθικὴ διάσταση. Στὰ 1950, ἡ συνεργάτρια τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν Σοφία Δονδολίου-Γορανίτη, καταγράφει στὸ Ὑλικὸ Προφωρικτῆς Παράδοσης (φάκελος Ἰντζέσου 77), τὰ λόγια τοῦ πρόσφυγα Μαυρίκη Νεαπολιτάκη, στὴ Νέα Σμύρνη: ὁ πληροφορητῆς εἶναι ἐνήμερος, τὸ ἀόρατον βιβλίον ποὺ κανεῖς δὲν τὸ ἔχει πιάσει στὰ χέρια του ἀλλὰ ὅλοι τοὶ γνωρίζουν, ἔχουν γράψει στὴν Πόλιν νὰ τοὺς τοῦ στείλουν, μὰ δὲν λάβανε ἀπάντησιν. Αὐτὰ συμβαίνουν πάνω ἀπὸ ἐξήντα χρόνια μετὰ τὴν ἔκδοσιν, τὸ βιβλίον ἐπιζεῖ κοντὰ δυὸ γενεῖς, δηλαδὴ, στὸ μνημονικὸ τῆς κοινότητος. Θυμίζουμε ὅτι ἀντικείμενον τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Κέντρου δὲν ἐπικεντρωνόταν στὴ λογισύνῃ ἀλλὰ στὰ λαογραφικὰ φαινόμενα, ἐπομένως τὸ βιβλίον «ζεῖ» γι' αὐτοὺς καὶ δὲν εἶναι ἰδέα ποὺ τοὺς ὑποβάλλει ὁ ἐρευνητής. Παρεκβατικά, ὅς σημειωθεῖ ἔδω, ὅτι ἡ αἰδημοσύνη ὀδήγησε σὲ λογοκριτικὴ ἐπέμβαση. Στὴν ἀναδημοσίευσιν ἐνὸς χωρίου ἀπὸ τὸ *Βιβλίον Περιέχον τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Νεοφύτου καὶ τοῦ Ἁγίου Μαξίμου Ὁμολογητοῦ*, τοῦ Νεόφυτου Μαυρομμάτι, Βουκουρέστι 1723 (Legrand 18ος, τ. 1, σ. 149), τὸ σημεῖο ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἱαση τοῦ Νεόφυτου μὲ τὸ θαυματουργὸν νερὸ τοῦ Βαλουκλίου ἀπὸ ἀρρώστια σὲ ἀπόκρυφον μέρος τοῦ σώματος, ἀπαλείφεται στὴν ἔκδοσιν τοῦ 1886 (σ. 103). Λογοκρισία τέτοιου τύπου μποροῦσε νὰ ἀσκήσει τόσο ὁ ἕνας, παραδοσιακὸς ἄνθρωπος τῆς ἐκκλησίας, ὅσο καὶ ὁ ἄλλος, ὁ πατριαρχικὸς λόγιος, ἡ πληροφορία λοιπὸν τελικὰ δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ ἄλλης ἀποψῆς στὸ ἐπίμαχον ζήτημα τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφον Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη ποὺ μοῦ ὑπέδειξε καὶ ταῦτις τὸ χωρίον ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν βοήθειάν του.

γο, ο «φιλότιμος καὶ φιλόπονος ἱερεὺς Εὐγένιος» δρεπεί τὰ συγχαρητήρια τοῦ συντάκτη, πὺν τὸν προτρέπει νὰ ἐξακολουθήσει τὴν καλλιέργεια τῶν ἱερῶν γραμμάτων «τόσον ἀξίεπαινα, γινόμενος παράδειγμα στοὺς κληρικοὺς τοὺς δυναμένους... ἀλλὰ ἀποκοῦντας» νὰ παρέχουν ἴδια λογῆς διανοητικὲς ἐργασίες. Τὸ ὄνομα τοῦ Γεδεῶν δὲν ἀναφέρεται. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ «τελευταῖος βυζαντινὸς χρονογράφος», ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ ὁγδόντα εἶχε ἔρθει σὲ ρήξιν μὲ τὸ συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ Μηνὰ Χαμουδόπουλο —λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τὸ περιοδικὸ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑποστηρίξει, ἐνδεχομένως, μόνον τὸν ἱερέα. Σημειώνουμε πὺς ὁ Γεδεῶν, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, προσωρινὰ ἀπέχει ἀπὸ τὴ συντακτικὴ ὁμάδα. Ἄλλη —πιθανή— αἰτία πὺν τὸ ἐντυπο προβάλλει τὸν Εὐγένιο ἀποκλειστικά, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ γέγονος ὅτι ἀκριβῶς τότε, στὴν πενταμελὴ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ μετέχει καὶ ὁ Καισαρείας Ἰωάννης Ἀναστασιάδης, ὁμοχωριανὸς μὲ τὸν κρινόμενο καπαδόκη ἱστοριοδίφην¹⁶.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει ὁμως τὸ πράγμα, τὸ θέμα τῆς πνευματικῆς κυριότητος δὲν ἔχει ἀκόμα τεθεῖ, τουλάχιστον μὲ τὴ γραφίδα — οὔτε καὶ ὑπονοεῖται κύν. Ἡ πατρότητα τοῦ ἔργου ἀποδίδεται ἀκέραια στὸν ἐπικεφαλῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Λίγες βδομάδες πῶ ὕστερα, ἐπισημαίνεται ἄλλη μιὰ ἀναφορὰ στὸ ἔργο, καὶ στὸ συγγραφέα, πὺν προέρχεται ἀπὸ ἰδιωτικὴ πηγὴ. Ὁ ἱερέας θὰ γίνεῖ ἀποδέκτης συγχαρητήριας ἐπιστολῆς, τὴν ὁποία στέλνει ἀπὸ τὸ Νέβσεχιρ ζηλωτῆς τοῦ πνευματικοῦ τοῦ δημιουργήματος, ὁ Φίλιππος Ἀριτοβούλος, συνδρομητῆς στὴν ἐκδοση, μαζί μὲ τὸ γιό του. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ δημοσιευμένη βιβλιοκρισία, τοῦτο συνιστᾷ μιὰ, δεύτερη, ἐξωτερικὴ μαρ-

16. Τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε μεταξὺ Σεπτεμβρίου καὶ Νοεμβρίου. Στὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἐκδοσης δίνεται ἓνα *terminus post quem*, καθὼς τὸ κείμενο ὑπογράφεται «Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 1η Σεπτεμβρίου 1886. Εὐγένιος ἱερεὺς». Τὸ τελευταῖο φύλλον τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας* τοῦ Νοεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου, ὁρίζει τὸ *terminus ante* δταν δημοσιεύει τὸ *Βιβλιογραφικὸν Δελτίον* τῆς (Ε.Α., περίοδος β' ἔτος β', 30 Νοεμβρίου 1886, τεύχος ΙΔ', σ. 90-91), τὴν κριτικὴ τοῦ ἔργου. Ὁ Γεδεῶν εἶναι ἀρχισυντάκτης τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*, τὴ διετία 1882-1884, ἀπέχει στὰ χρόνια 1884-1887, καὶ ἐπανερχεται τὸ 1887, τὸ ὁγδοὸ ἔτος κυκλοφορίας τοῦ ἐντύπου. Ἀκριβῶς τὸν Νοέμβριον τοῦ 1887, ἡ ἐπιτροπὴ πὺν διευθύνει τὸ περιοδικὸ δηλώνει ὅτι προσλαμβάνει ὡς τακτικὸ συντάκτη τὸν ἐλλόγιμο κύριο Μ. Γεδεῶν, γνωστὸ «ἐπὶ δημοσιογραφικῇ ἱκανότητι καὶ ἐπὶ φερεπονίᾳ» (Ε.Α., ἔτος Η', ἀρ. 1, σ. 1 Κωνσταντινουπόλη, 18 Νοεμβρίου 1887). Ὁ Ὅσιος Καισαρείας Ἰωάννης Ἀναστασιάδης βοηθοῦσε τοὺς συντοπίτες του, στοιχεῖα δίνει, ὁ ἐπίσης καπαδόκης Κάλφωγλου, σχετικὰ μὲ διορισμὸ συμπατριώτη του τῆς Πόλης. Ι. Κάλφωγλου, ὁ.π., σ. 453 καραμ./δακτυλόγραφο, σ. 633. Τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς συγτακτικῆς ἐπιτροπῆς, εἶναι: ὁ ἀρχιμανδρίτης Γρηγόριος Παλαμᾶς, διευθυντῆς τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ὁ ἀρχιμανδρίτης Βασίλειος Γεωργιάδης, διευθυντῆς τῆς πατριαρχικῆς κεντρικῆς ἱερτικῆς σχολῆς, οἱ ἐπίσης πατριαρχικοὶ Γεράσιμος Δωρίζας καὶ Ἰωάννης Τανταλίδης. Γιὰ τὴν διένεξιν Μανουὴλ Γεδεῶν - Μηνᾶ Χαμουδόπουλου, παραπέμπω στὴν ἀνέκδοτη διδακτορικὴ ἐργασία τοῦ Σταύρου Θ. Ἀνεσιδῆ, *Ἡ Ἐθναρχικὴ παράδοση τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ὁ Μανουὴλ Ι. Γεδεῶν*, Ἀθήνα 1993, σσ. 264-265, ἀλλὰ καὶ *passim*.

τυρία, γιὰ τὴν (πιθανή) ταύτιση ἔργου καὶ συγγραφῆς¹⁷. Κατὰ μεταγενέστερη πληροφορία, ὁ Εὐγένιος ἔκεινα τὰ χρόνια εἶχε ἀναλάβει ἕνα καθῆκον ποὺ τελικὰ δὲν ἐξετέλεσε: νὰ ἐπιμεληθεῖ καὶ νὰ ἐκδόσει τὰ ἔργα τοῦ Παΐσιου Kaisarēias¹⁸. Ὁ «κατήγορός» του, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Γεδεών, ἐνῶ προτίθεται νὰ τὸν «ἐκθέσει» γιὰ τὴν ἀμέλειά του, τὸν τοποθετεῖ, ἀκούσια, στὴν καλὴ θέση ποὺ τοῦ ἀρμόζει, τὴ θέση ποὺ πράγματι κατεῖχε. Ὁ ἱερέας διαδραματίζει πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴ λογιосύνη, στὸν κύκλο τῶν ὀρθοδόξων ποὺ ἐνδημοῦν στὴν Πόλη, καὶ κρατᾶνε ζωντανὲς τὶς μεταξύ τους σχέσεις. Ὡς καππαδόκης, ἀπὸ τὸ Ἰντζέσου, ἀναλαμβάνει νὰ τυπώσει τὰ χαρτιά τοῦ Παΐσιου, ἐπίσης καππαδόκη ἀπὸ τὰ Φάρασα, μὲ τὸν ὁποῖον συνδεόταν πνευματικά. Πράγματι, ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε ὁ Εὐγένιος δὲν κατόρθωσε νὰ δημοσιεύσει τὸ χειρόγραφο, ἀφοῦ ἡ πρόχειρη συναγωγή ἀνεκδότων ἔργων του δὲν περιλαμβάνει κατάλοιπα τοῦ μητροπολίτη.

Ἀλλὰ στὸ πλαίσιο τῶν πολλαπλῶν ἐκδοτικῶν προσπαθειῶν τῶν λογίων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, τῶν μεταναστῶν, ποὺ βγάζουν τὰ ἔργα τους στὰ τυπογραφεῖα τῆς πρωτεύουσας, θὰ ὑπάρξει θέση, μιὰ ἀκόμη φορά, γιὰ τιμητικὴ ἀναφορά στὸ ὄνομα τοῦ Εὐγενίου ἱερέως. Μὲ βιβλίον τὸν δωροφορεῖ ἕνας ὁμόδοξος λόγιος τῆς ἐπαρχίας, ὁ Ἀναστάσιος Λεβίδης. Θὰ τοῦ ἀφιέρώσει ἕνα ἔργο του, ποὺ γεφυρώνει τὸν κόσμον τῶν ἑλληνοφώνων μὲ τὸν κόσμο τῶν τουρκοφώνων, μετακενώνοντας γλωσσικὸ ὕλικό: πρόκειται γιὰ τὸ ἑλληνοτουρκικὸ Λεξικὸ ποὺ συντάσσει καὶ ἐκδίδει στὰ 1888 στὴν Πόλη. «Τῷ Παναϊδεσιμολογιωτάτῳ προῖσταμένῳ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς... εἰς σεβασμοῦ τεκμήριον τὴν δὲ τὴν βίβλον ἀνατίθησιν ὁ συγγραφεὺς» σημειώνει. Πρόσωπο λοιπὸν γιὰ τρίτη φορά τιμημένο ἀπὸ τὴ συντεχνία τῶν ἀνθρώπων τοῦ βιβλίου — συγγραφεῖς ἢ ἐκδότες. Στὰ τέλη τοῦ αἰῶνα, ὁ Λεβίδης, θὰ

17. Ἐπιστολὴ 1646, 20 Ἰανουαρίου 1887.

Τῷ αἰδεσιμωτάτῳ προεστῶτι Βαλουκλίου κ. παπᾶ Εὐγενίῳ.

Αἰδεσιμωτάτῳ μοι πάτερ, ἔλαβον διὰ τοῦ συναδέλφου μου κ. Γαβριήλ τὸ ὄραϊόν σου δῶρον τὸν ὄραϊον πόνον τῶν ὄραϊων σου ἀναπαύσεων ὄραϊότατα δαπανηθεῖσάν τῆς ὄραιας πνευματικῆς ζωῆς πάροχον Ζωοδόχον Πηγὴν σου, καὶ εὐγνωμῶν ἔκ μέσης καρδίας τῆς ἀείποτε καὶ τὰς ζειδάρους εὐχὰς ποθοῦσης,

Ὁ εὐνῶμων φίλος καὶ τέκνον, Φ.Π.Α. (ἀπὸ τὸ Νεβσεχίρ τῆς Καππαδοκίας).

18. Ὅσο ὁ ἕνας ζεῖ, ὁ ἄλλος Γεδεών κάνει ἀπλὴ ἀναφορά στὸ γεγονός: «...Τὰ Ἀπομνημονεύματα... ἀντίγραφον εἶδον παρὰ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ οἰκονόμῳ καὶ προῖσταμένῳ τῆς... Ζωοδόχου Πηγῆς, κυρίου Εὐγενίου Kaisarēas...» Μ. Ι. Γεδεών, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμος 14, ἔτος Ι, ἀρ. 7, σ. 53, Φεβρουάριος 1890. Ἡ μεταγενέστερη πληροφορία εἶναι τοῦ 1938 καὶ ἀνήκει στὸν ἴδιον τὸν Γεδεών: τὸν ἐγκαλεῖ ἐπειδὴ κατακρατοῦσε τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Παΐσιου (ποὺ εἶχε πεθάνει σχεδὸν ἑβδομήντα χρόνια πρὶν), δίχως νὰ τὰ ἀξιοποιεῖ, νὰ τὰ δημοσιεύει... Μισὸν αἰῶνα μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου, τὸν «ἐνοχοποιεῖ», ἐρήμην του, βέβαια: ἡ συμπεριφορὰ ἐντάσσεται σὲ ἕνα σύνολο ἐπιθέσεων ποὺ ἐξαπολύονται ἀπὸ τὸν πρεσβύτερὸ Γεδεών, κατὰ τὴν περίοδον τῆς μετοικεσίας του στὸ ἐλλαδικὸ κράτος, βλ. Μανουὴλ Γεδεών, Λεόντιος Kaisarēus, *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. Α', Ἀθήνα 1938, σ. 63. Βλ. καὶ ἐδῶ ὑποσημείωση 35.

θεωρήσει τὸ πρόσωπο ἀξιωμακτικόν καὶ θὰ προβεῖ στὴ βιογράφηση τοῦ σεπτοῦ ἱερέα, σὲ χειρόγραφό του ποικίλης ὕλης.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ ἄμεσα θιγόμενου, τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, ὅσες ἀποσκοποῦν στὴν ἀναγνώριση τῆς κυριότητος τοῦ ἔργου, θὰ ἐκφραστοῦν μέσα ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας*. Φράσεις ἐγκατεσπαρμένες στὰ ὀλιγοσέλιδα ἂν καὶ ὄχι εὐάριθμα ἄρθρα του, συνήθως στὶς ὑποσημειώσεις, ἐμφανίζονται στὴ διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1888, περίοδο πὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἐπανάκαμψή του στὸ περιοδικό, στὴ θέση τοῦ ἀρχισυντάκτη μετὰ ἀπὸ τετραετὴ ἀπουσία. Ἄλλοτε ἀναφέρεται στὸ βιβλίον «τῷ φέρουν τὸν τίτλον “Εὐγενίου ἱερέως”», ἄλλοτε σὰν νὰ μὴν ἔχει μεσολαβήσει τίποτα παραπέμπει στὸ «Εὐγενίου, Ζωοδόχου Πηγῆς». Θὰ τὸν ἀποκαλέσει «ἐκδότῃ» τοῦ συγγράμματος, ἐνῶ σὲ ὑποσημείωση θὰ σχολιάσει: «βλέπε ὅσα ἔγραψα ... ἐν τῷ βιβλίῳ μου τῷ φέρουν τὸν τίτλον: Εὐγενίου, Ἡ Ζωοδόχου Πηγῆς». Ὅλα αὐτὰ συνιστοῦν ἀσκήσεις ἐπὶ χάρτου γιὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν τὶς ἐπόμενες δεκαετίες, ὀριστικὰ ἀπόντος, πλέον, τοῦ κληρικοῦ¹⁹.

Τομὴ πρώτη: Ἡ ἐκδημία τοῦ Εὐγενίου, 1895

Ἡ δεκαετία τοῦ ἐνενηντὰ θὰ σημεῖν τὴν ὀλοκλήρωση τῆς σταδιοδρομίας τοῦ ἡγούμενου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἕνας κύκλος κλείνει τὰ ἔργα τῆς ζωῆς του. Στὴν ἐπαγγελματικὴ σφαῖρα, ἡ θητεία του στὴ Μονὴ λήγει ἀκριβῶς στὰ 1891 — τριάντα δύο χρόνια συναπτά. Ἡ ἐπόμενη περίοδος θὰ εἶναι σύντομη: σεβάσμιος, ἀλλὰ ἐξαθλιωμένος καὶ ἀμπώτοχος θὰ καταλήξει γιὰ δύο χρόνια στὴ γενέτειρά του ὅπου καὶ πρὶν συμπληρώσει τὰ ἐβδομηντὰ του χρόνια, θὰ ἀφήσει τὴν τελευταία του πνοή, τὴν Παρασκευὴ 7 Ἀπριλίου 1895, ἡμέρα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς²⁰.

19. Οἱ ἀναφορὲς σημειώνονται στὴν Ε. Α., στὰ ἄρθρα τοῦ Γεδεών «Φιλάνθρωποι διατάξεις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων» (Ε.Α., ἔτος Η', ἀρ. 32, 22 Ἰουνίου 1888, σ. 258, 263-265) καὶ «Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα», δ.π., ἀρ. 40, 17 Αὐγούστου 1888, σ. 321, ἢ Μανουὴλ Ι. Γεδεών *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰ.* ἐκδοτικὴ φροντίδα Α. Ἀγγελου - Φιλ. Ἡλιού, Ἀθήνα 1976. Κεφάλαιον Σχολεῖα καὶ βιβλία..., σ. 256 ὑποσημ. 17.

20. Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, τόσο οἱ ὁμογενεῖς τῆς πρωτεύουσας, ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης Καισαρείας, ὅσο καὶ οἱ γηγενεῖς καπαδόκες προσπαθοῦν νὰ συνδράμουν τὸν ἱερέα Εὐγένιον «ὄν πανταχόθεν καταθλίβουσι περιπέτεια δυστυχεῖς» ἐνῶ βρίσκεται ἐπαγγελματικὰ παροπλισμένος, πρῶτα λίγον καιρὸ στὴν Πόλιν, ὕστερα στὸ Ἰντζέσου. Ἡ βοήθεια συνίσταται στὸ νὰ πωληθοῦν ἀντίτυπα βιβλίων ἀρχαίων συγγραφέων (Δημοσθένους, Αἰσχίνους...) πὺ κείτονται σὲ στοίβες, ἀδιάθετα, στὴ σχολὴ τοῦ Νεβσεχίρ, ἢ στὴν κεντρικὴ ἐφορία, γιὰ νὰ ἐλεήσουν μὲ τὶς εἰσπράξεις τὸν ἀπόμαχο. Τὰ βιβλία ὅμως δὲν ἔχουν πέραση, δὲν πωλιζοῦνται ἀφοῦ δὲν εἶναι ἐνταγμένα στὸ πρόγραμμα ὡς σχολικὰ ἐγχειρίδια... (Ἀριστοβούλου Ἐπιστολές, ἀρ. 2028, 2030 21/1/1892, 24/1/1892, καὶ 31/1/1893). Στὶς ἀρχαῖοι τύποι κοινωνίες, οἱ ἑλλήνες κλασσικοὶ λειτουργοῦν στὴν καλύτερη περίπτωσιν ὡς ἐμβόλιμο ἐκ τῶν ἄνω ὕλικό πὺ ἴσα ἴσα

Ἡ κοινὴ γνώμη τῆς πρωτεύουσας θὰ εὐαίσθητοποιηθεῖ. Μέσα ἀπὸ τὸν τύπο τῆς ἐποχῆς, θὰ μνημονευεῖ ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ ἀδέκαστο ἦθος τοῦ μεταστάντος. Ἡ θεματολογία εἶναι κοινότοπη. Θίγεται τὸ ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς τοῦ ἀνέχειας, τὸ σκληρὸ τέλος του, ἀλλὰ καὶ ἡ γεμάτη αὐταπάρνηση ζωὴ του, ἡ κοινωνικὴ του προσφορά. Νύξεις γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πατρότητας τοῦ ἔργου δημοσιεύονται σὲ ὑποσελίδιες σημειώσεις κάποιων βιβλίων ἢ, σπανιότερα, σὲ ἐντυπα περιοδικῆς κυκλοφορίας. Σὲ κάποιο ἡμερολόγιο προτείνεται μιὰ ἐρμηνεῖα κατὰ τὴν ὁποία ὁ τελευταῖος θεωρεῖται συλλογέας ἐνὸς ὕλικου τὸ ὁποῖο εἶχε παραχωρήσει στὸν νεότερό του «πρὸς συναρμολόγησιν». Δηλαδή ὁ Γεδεὼν κατέχει ἐδῶ τὸ ρόλο τοῦ συμπιλητῆ. Ἐνῶ ὁ «δημοσιογραφῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει» Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος, ἐκφράζει πιὸ ἀκραία ἄποψη, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς, «ἐδημοσίευσεν τὴν ἱστορίαν αὐτῆς, ὀφειλομένην εἰς τὸν κάλαμον τοῦ μεσαιωνοδίου Μ. Ι. Γεδεών»²¹. Τὴν ἴδια χρονία, τὸν μῆνα Μάιο τελεῖται τὸ Μπαλουκλί μνημόσυνο τοῦ Εὐγενίου «ἐν μέσῳ πολλοῦ ἐκκλησιασματος». Ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, δὲν θὰ παραλείψει νὰ καταγράψει τὸ συμβάν, ἐξαίροντας τὸν ἐκλειπόντα. Καμιὰ μνεῖα γιὰ τὴ συγγραφικὴ ὑπόστασίν του, θετικὰ ἢ ἀποθετικὰ²². Μιὰ δεκαετία σχεδὸν ἀργότερα, ὁ Σόλων

τροφοδοτεῖ τὴν ἐκπαίδευση ἀλλὰ σπάνια ἐνοφθαλμίζεται στὴν παιδεία, τὰ παραδείγματα δὲν βρίσκονται μακριά. Ὁ Λεβίδης ἀναφέρει ὅτι προτάθηκε στὸν Εὐγένιο, μετὰ τὴν διακονία του στὴ Μονή, νὰ ἀναλάβει θέση στὸ μοναστήρι τῆς Βλαχέρνας, ἀλλὰ ἐκεῖνος ἀρνήθηκε καὶ προτίμησε νὰ ἀποτραβηχθεῖ στὸ Ἰντζέσου, ὁ ὀργανισμὸς τοῦ εἶχε πιά καὶ βιολογικὰ καμφοθεῖ. Πάντως στὰ 1891 ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* (ἐτος ια', ἀρ. 43, Κωνσταντινούπολη 1891, 20 Δεκεμβρίου, σσ. 337-8), θὰ σημειώσει: «Ὁ αἰδεσιμότητος πάπα Εὐγένιος πρῶν προεστάμενος... τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, διορισθεὶς, ὡς γνωστόν, ἡγούμενος τῆς ἐν Καισαρείᾳ Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, ἀναρρώσας ἐντελῶς ἐκ τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, δι' ἀναφορᾶς παρεκάλει τὴν ἐκκλησίαν ὅπως χορηγήσῃ αὐτῷ τὴν κανονικὴν ἀδειαν ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ θέσιν καὶ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Τῆς Ἐκκλησίας χορηγησάσης τὴν αἰτηθεῖσαν ἀδειαν, ὁ αἰδεσιμότητος πάπα Εὐγένιος καταλείπει μετ' οὐ πολλὴν βασιλεύουσιν...».

21. Ἰωάννου Ἰωαννίδου, *Εἰκονογραφημένον Ἡμερολόγιον 1896*, Κωνσταντινούπολη 1895, σσ. 212-213 (Βιογραφία), «...ἀπέθανεν σχεδὸν λησμονημένος ἐν Ἰντζέσου... ὅ,τι δμως ἀνοήστει εἶναι ὅτι ἀπέθανεν πάνταχως... συναγαγὼν ἱκανὴν ὕλην πρὸς γνῶσιν τῆς ἱστορίας τοῦ τε Ἀγιάσματος καὶ τῶν νοσοκομείων καὶ ἐμπιστευθεὶς τὴν κατάλληλον τῆς ὕλης ταύτης συναρμολόγησιν εἰς τὸν ἡμέτερον βυζαντινολόγον, κ. Μανουὴλ Ι. Γεδεών, ὅστις παρέδωκεν εἰς τύπον τὸ βιβλίον τῷ 1886». Βλ. καὶ Γεωργίου Ι. Παπαδόπουλου, *Ἡ σύγχρονος ἱεραρχία τῆς Ὁρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', Ἀθήνα 1895, σ. 461. Ὁ Παπαδόπουλος τὸν ἐνοχοποιεῖ εὐθέως γιὰ τὴν «ἀταξία καὶ κατάχρησιν» ποὺ παρατηρήθηκαν στὴ διαχείρισιν τῆς μονῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἰσχυρισμὸς ποὺ δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ καμιά κατοπινὴ μαρτυρία, ἀλλὰ συμπλέει μὲ τίς αἰτιάσεις ποὺ ὁ Γεδεὼν προσάπτει στὸν ἡγούμενο.

22. Ψάλλθηκε τρισάγιο στὸν τάφο καὶ οἱ «ἀξιοτίμοι κύριοι Νικόλαος Θ. Σουλλίδης, Ι. Πολυζέτης καὶ Ι. Ὁραϊόπουλος διὰ λογυδρίαν καταλλήλων ἐξήραν, ὁ πρῶτος τουρκιστὴ, τὴν ἐπωφελὴ καὶ εὐεργετικὴν δρᾶσιν τοῦ αἰμνήστου πατρὸς Εὐγενίου...», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἐτος ΙΕ', ἀρ. 14, Κωνσταντινούπολη 2 Ἰουνίου 1895, σ. 106. Γιὰ τὸν Πολυζέτη δὲν ἔχω στοιχεῖα. Τὸ 1891 τὸν βρισκω ὡς κληρικὸ μέλος, ἀντιπρόσωπο ἐπαρχιῶν (Κυζίκου), (Ε.Α., ἐτος

Καζανόβας²³ θα σημειώσει ότι «ή ένσκήψασα θύελλα τής άγνωμοσύνης κατεκερμάτισεν αυτόν, όστις θήησκων τόν μαρτυρικόν αυτού θάνατον...» δίχως νά προσδιορίζει περισσότερο τά πράγματα. Ποιά είναι, όμως, ή θύελλα τής άγνωμοσύνης; Τό ότι χρονικά έπεται τών δημοσιευμάτων του Γεδεών, στην *Έκκλησιαστική Άλήθεια*, τό 1888, συνηγορεί ύπέρ μιās αιτιακής σχέσης τών συμβάντων. Καί ό Λεβίδης μή κατονομάζοντας τούς ύπαίτιους, λείει ότι τόν πότισαν «χολήν και όξος, και ούτως ό του έθνους ευεργέτης έπescen είς μαρασμόν». Η έπιστροφή στην πατρίδα του γίνεται ενώ ή ψυχή του είναι «περίλυπος μέχρι θανάτου». Τά έκφραστικά δάνεια άντανακλούν την άτμόσφαιρα τής άγιοσύνης πού τόν περιέβαλε στόν κόσμο τών όρθοδόξων. Ό Λεβίδης, πού συντάσσει τό κείμενό του λίγο πριν τά τέλη του 19ου αιώνα παινεύοντας τη σεμνότητα και την κοινωνική προσφορά του μεταστάντος, παρατηρεί ότι τά διάφορα έργα πού συνέγραψε παρέμειναν άδημοσίευτα — έργα ίστορικού και γλωσσολογικού περιεχομένου για τόν μικρασιατικό χώρο. Έτσι μαρτυρείται πώς ό Εϋγένιος είχε κλίση στη συγγραφή αλλά και ιστοριοδιφικά ενδιαφέροντα, παρόμοια με τόν μέσο όρο τών λογίων τής περιφέρειας: έκπονεί λεξικά, τοπικές ιστορίες, συλλογές θεολογικών κειμένων «τοις Μικρασιάταις ίδια προωρισμένα», σημειώνει ό βιογράφος του. Καί συνεχίζει «έν μόνον εξέδωκε ζών, την ιστορίαν τής Μονής τής Ζωοδόχου Πηγής»²⁴. Δέν μνημονεύει διόλου τόν Γεδεών, άν και τό 1899, πού γράφει, είναι σε θέση νά πληροφορηθεί τη διένεξη. Έως πράγματι, όντας ένήμερος, προκρίνει ότι αυτή τη στάση όφείλει νά τηρήσει, νά τόν άγνοήσει. Έπήρξαν πολέμιοι, γιατί ό Γεδεών θεωρούσε έξ ύφαρπαγής συγγραφέα τόν έπαρχιώτη λόγιο: άλλη μιá πτυχή τής έριστικότητας πού διακατέχει τόν «Χρονογράφο τής Μεγάλης Έκκλησίας». Βέβαια, ό Λεβίδης έχει κάθε λόγο νά υπερασπίζεται τόν συμπατριώτη του, στό πλαίσιο του άκμαίου τοπικισμού πού λειτουργούσε άνάμεσα στους όμοδόξους — και μάλιστα τούς προερχόμενους από τά μέρη τής Άνατολής, διςυπόστατους γλωσσικά λόγιους.

Η άφοριστική γραμμή, ή τομή, θά τεθεί άνάμεσα σε εκείνα πού συμβαίνουν όσο ό διευθυντής τής Ζωοδόχου Πηγής βρίσκεται έν ζωή και σε εκείνα πού θά διατυπωθούν μετά τό θάνατό του, τό 1895, και άφορούν στην περιπέ-

ΙΑ', τ. 15, 18 Όκτωβρίου 1891, άρ. 34, σ. 266). Οι ύπόλοιποι δύο προέρχονται από την καπαδοκική ένδοχώρα: είναι γνωστοί στους λόγιους κύκλους τής πρωτεύουσας και τό πατριαρχικό περιβάλλον. Τό έπιτόμιο χαράσσεται σε γραφή καραμανλίδικη, στη γενέτειρά του, στό ναό του Άγίου Εϋσταθίου, από τόν Άναστάσιο Λεβίδη. Ένώ σε κενοτάφιο, στό Μπαλουκλί, χαράσσεται «ήρωοελεγείον», συνθεμένο στην άρχαία ελληνική γλώσσα από άλλον Καπαδόκη, τόν άσιανόλογο Έορδάνη Καρολίδη. Κέντρο και περιφέρεια: Η πρωτεύουσα ως λογιότερη άρχαίζει και έλληνοφωνεί ενώ ή κοιτίδα ως άρχαϊκότερη, υπό την σκέπη τής όρθοδοξίας, τουρκοφωνεί. Τά κείμενα παραθέτει ό Λεβίδης (δ.π., σ. 129).

23. *Ημερολόγιον τών Έθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων*, του έτους 1905, έτος πρώτον, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 247. Σόλων Καζανόβας, Πόθεν δαπανά τό ήμέτερον γένος, δ.π. 24. Α. Λεβίδης, δ.π., σ. 130 (χφ. α/α 29).

τεια καὶ ἀμαύρωση τοῦ ὀνόματός του ἢ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὑστεροφημίας του. Δὲν διαθέτουμε μαρτυρίες γιὰ τὸ ποιὲς ἦταν οἱ ἀντιδράσεις τοῦ ἱερέα στοῦ βραχὺ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ τυπώθηκε τὸ ἔργο ἕως τῆς θανάτου. Ὑποθέτουμε ὅτι οἱ λύπες ποὺ σπαρέυθηκαν, ὅσες ὀρίστα θίγονται ἀπὸ τοὺς συγκαιρινούς του, εἶναι δυνατόν νὰ σχετίζονται μὲ τὸ δημόσιο μονόλογο τοῦ Γεδεῶν γιὰ τὴν διεκδίκηση τοῦ βιβλίου. Ὁ «σεμνὸς καὶ φιλελεήμων ἱερεὺς» θὰ παραμείνει, ὅσο ζεῖ, τὸ βωβὸ πρόσωπο τοῦ δράματος. Ἀλλά, μετὰ τὴν ὀριστική, πλεόν, ἀπουσία του, καταλύεται ἡ ὅποια ἀντίσταση, ὁ ὅποιος, ἔστω καὶ ὑποθετικὸς ἀντίλογος. Τῇ χρονίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ «ἀντιπάλου», ὁ Γεδεῶν εἶναι σαραντατεσσάρων ἐτῶν. Μέσα ἀπὸ τὸν πακτωλὸ τῶν δημοσιευμάτων του καὶ τὸ βάρος τῆς παρουσίας του, εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀσκεῖ ἡγεμονία μὲ τὸ γραπτὸ λόγο. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκδημία τοῦ Εὐγένιου, τὸ 1896, συντάσσει καὶ ἐκδίδει ὁ ἴδιος τὴν ἀτομικὴ του ἐργογραφία: κατοχύρωση τῶν δεδουλευμένων. Ἐκεῖ ὁ Γεδεῶν δηλώνει ὅτι τὸ ἔργο «Ἡ Ζωοδόχος Πηγή» ἐξεδόθη «ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ» τοῦ ἡγουμένου²⁵. Τέλος, σὲ παράρτημα, ἀναδημοσιεύει κρίσεις διαφόρων γιὰ τὸ σύνολο τῆς πνευματικῆς του παραγωγῆς. Καμιὰ ἀναφορά στὸ ἐπίμαχο βιβλίον.

Ἀς σταθοῦμε στὸ «ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ». Τὸ ἐπ' ὀνόματι κατακυρώνει τὸ ἀμέτοχο τοῦ ἱερέα στὴν ἐκπόνηση τοῦ ἔργου, καὶ εἶναι ἡθελημένα ἀσαφές, τὸν θεωρεῖ, θὰ λέγαμε, μεταφορικά, «πιλὸν ὀνόματι» συγγραφέα τοῦ ἔργου. Ὁ Γεδεῶν ἐδῶ δὲν καταφεύγει μὲν στὴ χρήση κτητικῆς ἀντωνυμίας, γιὰ νὰ ὀρίσει ρητὰ τὴν ἀποκλειστικὴ του σχέση μὲ τὸ πόνημα, ὅπως ἀργότερα, ἀλλὰ κατευθεῖαν τὸ ἐντάσσει στὴν ἐργογραφία του. Τὸ «καὶ δαπάνῃ» συνιστᾷ τὸ νέο στοιχεῖο στὴν ὑπόθεση. Πράγματι, μιὰ διαφωνία ποὺ νὰ ἀνάγεται στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο θὰ ἦταν δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ τουλάχιστον ὡς ἔναυσμα γιὰ τὴν τροφοδοσία μιᾶς τέτοιου τύπου — μακρόχρονης — ξριδας. Ἐνδείξεις μόνον διαθέτουμε γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν δύο λογίων ἀπέναντι στὸ χρῆμα. Ἀδιαμφισβήτητο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἔνδεια ποὺ τοὺς περιβάλλει, ἡ ἔνδεια ἢ σχετικὴ γιὰ τὸν Γεδεῶν, καὶ ἡ ἀπόλυτη γιὰ τὸν Εὐγένιο. Μιὰ οἰκονομικοῦ χαρακτήρα πληροφορία εἶναι ὅτι ἡ θέση τοῦ «Χρονογράφου», θέσι προσωποπαγῆς, δημιουργήθηκε *ad hoc* ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἰωακείμ Γ', γιὰ τὸν Μανουὴλ Γεδεῶν, ὥστε νὰ τοῦ ἐξασφαλιστεῖ ἕνας μισθὸς σὲ μηνιαία κανονικὴ βάση — τὸ 1901. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πενίας, καὶ συγκεκριμένα, ἡ φτώχεια τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀνῆκαν στὸ χῶρο τῆς λογιολογίας, ὄχι ὡς γραφικότητα ἀλλὰ ὡς ἱστορικὸ

25. Ὁ χαρακτηρισμὸς «σεμνὸς καὶ φιλελεήμων» ἀποδίδεται στὸν ἱερέα ἀπὸ τὸν Λεβίδη. Γιὰ τὸ «ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ» βλ. Μανουὴλ Γεδεῶν, *Ἀναγραφὴ συγγραμμάτων*, Κωνσταντινούπολη 1896, σ. 16-17, λήμμα 122. Ἐκεῖ παραθέτοντας τὴν ἐκδόση τοῦ 1886 σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Ἐξεδόθη εἰς 2.000 ἀντιτύπων ἐπ' ὀνόματι καὶ δαπάνῃ Εὐγενίου ἱερέως, ἡγουμένου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (ἀπὸ σ. 330-340) προσθέντος ἔγγραφά τινα μηδεμίαν ἔχοντα πρὸς τὸ κύριον θέμα σχετῶν». Τὸ λήμμα, αὐτοῦσιο, ἐμπεριέχεται στὸ: Χ. Γ. Πατρινέλλ *Ἀδημοσιεύματα Μανουὴλ Γεδεῶν, ἀναλυτικὴ ἀναγραφὴ*, Ἀθήνα 1974, σ. 30, ἀρ. 187 (βλ. ἐδῶ ὑποσημείωση 3).

φαινόμενο, είναι θέμα στο οποίο ο Γεδεών ήταν ευαισθητοποιημένος — το φανερώνουν οι τίτλοι αλλά και το περιεχόμενο ορισμένων από τα έργα του²⁶. Όσο για την κατάσταση του ιερέα, οι όροι ζωής επιδεινώνονται κυρίως μετά το πέρας της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας. Για τα προηγούμενα χρόνια, δεν διαθέτουμε πληροφορίες σχετικές με το βιοτικό του επίπεδο, εκτός από μία μνεία, στις επιστολές Ἀριστοβούλου: στα υπάρχοντά του, στη γενέτειρα, καταγράφεται ως ιδιοκτησία ένα αλλογο, πράγμα που συνιστά κάποιου τύπου περιουσιακό στοιχείο. Ἡ οικονομική του κατάσταση διαφαίνεται μόνον από τη σχέση του με τα βιβλία. Ὁ Κάλφογλου, ὁ ὁποῖος στήν καρμανλίδικη γραφή ἱστορεῖ καὶ ἐκεῖνος, ὡς καππαδόκης, τὰ τῆς μονῆς Φλαβιανῶν, ἀναφέρει ὅτι ὁ Εὐγένιος, στοῦ γενέθλιο τόπο του, κατέλιπε μόνον μιὰ μικρὴ βιβλιοθήκη — συναγωγή μιᾶς ζωῆς. Ἐχει ἐπισημανθεῖ, ἄλλωστε, ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματός του στοὺς καταλόγους συνδρομητῶν. Ὡς διακινδυνεύουμε τὴν ἄποψη: μόνον βιβλία ἀγόραζε ὁ Εὐγένιος, σὲ αὐτὰ ἀνάλωνε τὸν γλίσχρο μισθό του. Ὡρα, ἀντικειμενικά, θὰ ἦταν ἀδύνατον ὁ κληρικὸς νὰ ἀναλάβει τὴ δαπάνη τοῦ ἔργου. Μήπως ἔχει συμβεῖ τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο, ὁ ἱστορικός, ὁ Γεδεών, παρῆχε τὰ *realia*, αἰσιοδοξώντας ὅτι θὰ βρεῖ τοὺς πόρους νὰ ἐπωμιστεῖ τὴ δαπάνη, ὑποσχόμενος ἀμοιβὴ ἐνδεχομένως στὸν ἐνδεὴ γραφέα, καὶ ἐπομένως ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα φραστικὸ παιχνίδι, μὲ τὴν ἐξάστια εἰρωνία ποὺ ἀρδεύει ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Γεδεών; Σὲ ἓνα ὑποθετικὸ σενάριο, μοιάζει ἀληθοφανὲς τὸ νὰ πῆρε χρήματα ὁ ἱερέας. Ἀλλὰ τὸ νὰ παροῖσῃ σὲ ἀναγραφή τοῦ δικοῦ τοῦ ὀνόματος στὴ θέση τοῦ ἐνὸς καὶ μοναδικοῦ συγγραφέα, προσκρούει στὸ ἠθικὸ ἔρμα ποὺ μαρτυρημένα διέθετε ὁ ἡγούμενος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ὅπως δὴποτε, αὐτὸ τὸ λῆμμα τῆς ἐργογραφίας συνιστᾷ τὴν πρώτη κατενώπιον, ρητὴ ὁμολογία, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ «ἀνταπαιτητῆ», ὁμολογία ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ παρεισφρήσει στὶς ὑποσημειώσεις γιὰ νὰ διατυπωθεῖ.

Τρία χρόνια ἀργότερα (1899), ὁ Γεδεών, σὲ ἄλλο του δημοσίευμα, θὰ οἰκειοποιηθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου μὲ τοῦτα τὰ λόγια «ἐκτίθενται ταῦτα, κατὰ πλάτος, ἐν τῷ βιβλίῳ μου Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ»²⁷. Τὸ ζήτημα ἐνδιαφέρει λίγους καὶ παραμένει τοπικῆς σημασίας, παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ περάσει τὰ σύνορα γιὰ νὰ κοινοποιηθεῖ πάλι σὲ ἓναν κλειστὸ κύκλο ἁλλοδαπῶν ὁμοτέχνων. Σὲ γνωστὸ γαλλόφωνο περιοδικὸ θίγεται τὸ λεπτό

26. Θέματα ποὺ ἀπτονται τοῦ οικονομικοῦ στοιχείου ὡς ἱστορικῆς κατηγορίας, εἶναι ἀνιχνεύσιμα σὲ πολλὰ ἔργα τοῦ Γεδεών. Εἴτε ἀναφέρονται σὲ ἀμοιβὰς λογίων, σὲ φορολογία —οικονομικὴ διαχείριση ναῶν—, εἴτε σὲ δωροδοκίες, ἀμοιβὰς, ἀφορολόγητο τῶν κληρικῶν (βλ. πρόχειρα Χ. Γ. Πατρινέλη, *δ.π.*, ἀρ. 166, 202, 221, 382, 421, 528, 681. Ἡ ἔννοια τῆς πενίας ἀποτυπώθηκε στοὺς τίτλους ἀρ. 271/274, 451, 730).

27. Καὶ πάλι, ὁ σχολιασμός, σὲ ὑποσημείωση. Βλ. Μανουῆλ Γεδεών, *Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον, Μνήμαι τῶν ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἑορταζομένων Ἀγίων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Κωνσταντινουπόλη 1899, σ. 126 (ἀνατύπωση ἀπὸ τοὺς τόμους ΚΕ' καὶ ΚΣΤ' τοῦ περιοδικοῦ Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος).

σημεῖο τῆς κυριότητος τοῦ βιβλίου· στο γύρισμα τοῦ αἰῶνα, ἕνας καθολικὸς ποὺ ἀρθρογραφεῖ στὸν παρισινὸ ἐκκλησιαστικὸ τύπο, ὁ S. Benay, θὰ πραγματευθεῖ τὸ θέμα τοῦ Ἀγιάσματος τοῦ Βαλουκλίου. Παραπέμποντας συχνὰ στὸν Μανουὴλ Γεδεὼν ἀναφέρεται καὶ στὸ δημοσίευμα τοῦ 1886: προβάλλει λοιπὸν μιὰ ἄλλη συλλογιστικὴ, ἀμφιβάλλοντα τῇ συγγραφικῇ ιδιότητι τοῦ ἱερέα: «Parmi les moines dont le nom est connu, nous remarquons [...] le prêtre Eugène, dont la générosité a permis en 1886, à l'infatigable érudit, M. Gédéon, de publier son histoire du monastère». Ἀντιστροφή τῶν ρόλων. Ὁ γενναῖο-δωρος κληρικὸς σὲ ἀρμονικὴ σύζευξη μὲ τὸ σοφὸ ἐκδότῃ. Ἀλλὰ ὕστερα, στίς ὑποσημειώσεις, ἐν μέρει, τὸ ἀναιρεῖ²⁸.

Ὅταν πλησιάζει τὸ κλείσιμο μιᾶς δεκαετίας ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Εὐγένιου, σὲ ὁρισμένα ἐντυπα τῆς ἐποχῆς, διαγράφεται μιὰ τάση υπεράσπισής του προερχόμενη ὄχι ἀπὸ τοὺς συντοπίτες του, αὐτὴ τῇ φορᾷ, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του —ὡς ἕνα βαθμὸ— γηγενεῖς κωνσταντινουπολίτες, στελέχη τῶν ἰδρυμάτων στὰ ὁποῖα ὁ θανὼν διοχέτευε τὴ δράση του. Θὰ γίνῃ μνεῖα τοῦ διευθυντῆ τοῦ Βαλουκλίου, μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ *Ἡμερολογίου τῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων*. Ἐκφράζεται ἡ γνώμη ἐνὸς συντάκτη, τοῦ Ζάνου Βασίλαρου, γιὰ τὸ ἐπίμαχο ἔργο. Διαβλέπουμε τὴ βούληση ἀποκατάστασης τῶν πραγμάτων: ἐνῶ σὲ ἕνα σημεῖο ἀναφέρεται ὅτι κάποια ἱστορικὰ στοιχεῖα ἀπαντοῦν «ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ πατρὸς Εὐγενίου», παρακάτω ἐπισημαίνεται: «τῇ φροντίδι του... ἐξεδόθη καὶ τὸ ἀξιόλογον βιβλίον ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐλέχθη». Ἡθελημένη συσκοτίσις, ἡ διακριτικότης. Τὸ ὄνομα, πάντως, τοῦ Γεδεὼν, ἀπουσιάζει. Στὸν ἴδιο τόμο, ἄλλος ἀρθρογράφος, ὁ Σόλων Καζανόβας, μέλος τῆς Ἐφορίας τῶν Καταστημάτων, θὰ ἐξάρει τὸ βίο καὶ τὴν πολιτεία του, δίχως νὰ ἀξιολογεῖ τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα διόλου. Τὸ ἄρθρο εἶναι θεματικὰ ἐπικεντρωμένο ἀποκλειστικὰ στὸ φιλάνθρωπο ἔργο τοῦ μεταστάντος, στὸ ἠθικὸ τοῦ ἀνάστημα²⁹.

28. Πρόκειται γιὰ δημοσίευμα ποὺ ἐκτείνεται σὲ δύο συνέχειες στὸ περιοδικὸ τῶν Pères Assomptionnistes, βλ. S. Benay, «Le monastère de la source», *Échos d'Orient*, τ. 3, Παρίσι Ἰούνιος 1900, σσ. 295-300. Πάντως, ὁ S. Benay ἀναφερόμενος στὴν ἐκδόση τοῦ 1886, ἐπισημαίνει ὅτι «φέρει τὴν ὑπογραφή ἐνὸς Εὐγενίου ἱερέως» τὸν ὁποῖο, μάλιστα, θεωρεῖ καὶ υπεύθυνον γιὰ ἀρκτὰ λάθη ποὺ θὰ μπορούσε καὶ νὰ ἐκθέσει (βλ. ὁ.π., τ. 3, avril 1900, 223-228).

29. *Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων τοῦ ἔτους 1905*, ἔτος πρῶτον. Κωνσταντινούπολη 1904, (ποὺ δημοσιεύονται α') Ζάνου Γ. Βασίλαρου, *Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ ἡ κοινῶς λεγομένη Βαλουκλῆ*, σ. 108· β') Σόλωνος Γ. Καζανόβα, *Πόθεν δαπανᾷ τὸ ἡμέτερον γένος*, σ. 242 (φωτογραφία) σσ. 247-248. Ὁ Καζανόβας, συνεργάτης του, ποὺ τὸν γνώριζε αὐτοπροσώπως, σημειώνει: «Δὲν εἶχε πλοῦτον, ἵνα διαθέσει ὁ ἐναρέτος ἱερεὺς... ἡ ἡλικία εἶχε δαμάσει τὴ σάρκα, ἀλλὰ δὲν ἐδάμασε οὐδὲ τὸν ζῆλον, οὐδὲ τὴν ἀκάματον τοῦ γέροντος ἱερέως δραστηριότητα. Ἀπὸ ὀρθρου βαθὸς μέχρι λύχνου ἀφῶν, ὁ γηραιὸς Εὐγένιος ἔτρεχεν, ἐκοπία, ἐμόχθει... ὑπὲρ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, ὑπὲρ τῶν ἀποκληίων (σ. 247). Παρακάτω, ὁ ἱερέας, κατὰ τὸν γράφοντα, ἀναπαριστᾷ «τὰς ἀρετὰς τοῦ ἡμετέρου Γένους». Προβάλλονται τὰ χαρίσματα τοῦ δίχως νὰ ἐγγίζεται ἄλλο ζήτημα.

Στά 1912, ο ίδιος ο Γεδεών θα συγγράψει μιὰ ιστορία τῆς Μονῆς, κινούμενος στὴν κατεύθυνση μιᾶς ἐκλαϊκευτικῆς ἀντίληψης, ἕνα τέταρτο τοῦ αἵωνα μετὰ τὴν κυκλοφορία τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1886. Δημοσιεύει «χάριν τοῦ λαοῦ», ἕνα φυλλάδιο μόλις δύο τυπογραφικῶν ποὺ ἐπιγράφεται «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ, ἱστορία τοῦ ναοῦ — κατάλογος θαυμάτων», τυπωμένο στὴν Κωνσταντινούπολη, σὲ δύο χιλιάδες ἀντίτυπα, ποὺ μοιράζονταν «σχεδὸν δωρεάν». Ἡ περιοδολόγησή του ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους καὶ σταματᾷ στὴ δεκαετία τοῦ χίλια ὀκτακόσια τριάντα στὸ ὄριο ὕστερα ἀπὸ τὸ ὁποῖο τυπικὰ θὰ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἀναφερθεῖ στὸ πρόσωπο τοῦ ἡγούμενου τῆς μονῆς — ἂν ὄχι καὶ στὸ ἐκδομένο ἔργο: ὑπεκφεύγει, υἱοθετεῖ τὴ σιωπὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνωνυμία, ἀφοῦ πουθενὰ δὲν δηλώνεται ἡ ταυτότητα τοῦ συγγραφέα. Ἄλλος ἕνας τρόπος ἐκμηδένισης τοῦ «ἐνάρετου ἄλλου»³⁰.

Τομὴ δεύτερη: Ἡ ἀποδημία τοῦ Γεδεών (1921)

Ἡ ἐπόμενη μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Εὐγένιου ἀπὸ τὸν Γεδεών, θὰ διατυπωθεῖ μετὰ τὴ μεγάλη καὶ ὀριστικὴ τομὴ τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Ὁ κωνσταντινουπολίτης λόγιος, ἔκκεντρος πλέον, ζεῖ τὶς νέες πραγματικότητες ὡς μέτοικος στὸ ἑλλαδικὸ κράτος. Θὰ περίμενε κανεῖς, λογικά, ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ βίωμα τῆς ἐκπτώσεως καὶ τῆς ἀπώλειας, τὸ ζήτημα τῆς διεκδίκησης ἐνὸς τίτλου κάποιου συγγράμματος σχεδὸν νεανικοῦ, θὰ εἶχε λησμονηθεῖ. Ὅχι μόνον αὐτὸ δὲν θὰ συμβεῖ, ἀλλὰ ὁ τόνος ἀνεβαίνει, προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ προϊούσης τῆς ἡλικίας.

Τὸ 1921, ἔτος τῆς ἐγκατάστασής του στὴν Ἀθήνα, ὁ «Ἀρχων» εἶναι ἑβδομήντα χρόνων. Μιὰ συγγραφικὰ μεστή εἰκοσαετία βρίσκεται μπροστὰ του, κατὰ τὴν ὁποία θὰ ὀλοκληρώσει τὶς μεγάλες του συνθέσεις: *Ἀποσημειώματα χρονογράφου* (1932), *Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ* (1934), *Πατριαρχικὲς Ἐφημερίδες* (1936-1938), *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων* (1939). Καὶ σὲ αὐτὰ τὰ ἔργα, δὲν θὰ παραλείψει νὰ προβεῖ σὲ σχόλια σχετικὰ μὲ τὴν κυριότητα τοῦ βιβλίου — πάντα λακωνικός, εὐθύβολος, ὀλοένα ὀξύτερος στὸ λόγο του. Ἦδη ἀπὸ τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς μετεγκατάστασής του, ἀρθρογρα-

30. Γιά τὴν ταῦτιση ἔργου καὶ συγγραφέα βλ. Παρινέλη, *δ.π.*, ἀρ. 487. Πρόκειται γιὰ ἐκδοση ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1912 στὴν Πόλη καὶ ἐκδόθηκε στὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο. Στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη ἐντόπισα δύο ἀντίτυπα (Τ 1685.8). Εἶναι γνωστὸ ὅτι κυκλοφοροῦσαν ἐκλαϊκευτικὲς ἐκδόσεις γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς ποὺ τυπώνονταν μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς πανήγυρης τοῦ ναοῦ. Δειγματοληπτικά, θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μιὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἵωνα: τὸ 1904, κυκλοφορεῖ στὴν Πόλη ἕνα δεκαπεντασέλιδο φυλλάδιο ποὺ τιτλοφορεῖται *Ἱστορία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν θαυμάτων αὐτῆς*: καλύπτει, χρονικά, τὴν περίοδο δράσης τοῦ Εὐγένιου, — ἀλλὰ δὲν μνημονεύει οὔτε ἐκεῖνον, οὔτε τὸν Γεδεών. Ὑπογράφεται μὲ τὰ ἀρχικά Γ.Π.Κ., καὶ μὲ ἐνδειχτὴ τόπου ἐκδόσεως, Ἀθήνα (Βιβλιοθήκη Κ.Μ.Σ.). Λανθάνουν, βιβλιογραφικά, πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ φυλλάδια.

φώντας στὸν περιοδικὸ τύπο θὰ ἐπανεέλθει στὴν προσφιλή του ἐπωδὸ. «Τὴν ἱστορίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς» ... «ἔγραψεν ὁ Μ. Γεδεὼν ἐκδοθεῖσαν ἐπ' ὀνόματι καὶ πρὸς ὄφελος Εὐγενίου ἱερέως. Κωνσταντινούπολις 1886, καίτοι γράφει ἐν 'Αθῆναις ἢ προμετωπίς...»³¹. Ἡ λέξη «ὄφελος», σκόπιμα ἀμφίσημη, εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωσθεῖ στὴ μία ἢ τὴν ἄλλη τῆς-σημασία. Ἀλλὰ ἐδῶ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ στὴν πιὸ ἰδιοτελή ἐκδοχὴ τῆς, ἐκείνην τοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος —γιατί μᾶλλον αὐτὸ ὑπονοεῖ ὁ χρονογράφος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀφοῦ τὸ ἔχει ἤδη ὑπαινιχθεῖ σὲ παλαιότερό του δημοσίευμα— ὅπου τοποθετεῖ τὴν ἐμπλοκὴ τῶν σχέσεών τους στὸ οἰκονομικὸ ἐπίπεδο. Λίγα χρόνια ἀργότερα, μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ ἴδιου ἐντύπου, δὲν θὰ διστάσει νὰ ἐπαναλάβει ἐπιγραμματικά: «Ἰδὲ Εὐγενίου ἱερέως (δηλαδὴ Μ. Ι. Γεδεὼν) τὸ βιβλίον ἢ Ζωοδόχος Πηγὴ» ... «ἐν 'Αθῆναις (δηλαδὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει...)»³².

Στὴ δεκαετία τοῦ τριάντα τὸ ὄνομα τοῦ προϊσταμένου τῆς Μονῆς ἐπισημαίνεται ἀρκετὲς φορὲς ἀπὸ τὸν κωνσταντινουπολίτη μεσαιωνολόγο —σπάνια ἀσχολίαστο. Ἀκόμα καὶ μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ πρώτου ἐπιστημονικοῦ προσφυγικοῦ περιοδικοῦ ποῦ ἐκδίδεται ἀπὸ συμρναίους λογίους στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ὁ Γεδεὼν θὰ βρεῖ πάλι μιὰ ἀσήμαντὴ ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐπιστρέψει νοερά στὸν «τόπο τοῦ ἐγκλήματος» καὶ νὰ ἐκθέσει τὸν ἱερέα³³. Ἀλλὰ Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ ὁ «ὕπὸ αἵρεσιν» συγγραφέας τῆς, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀπασχολοῦν τὸ ἐγγράμματο κοινό. Μήνυμα συναδελφικῆς συμπαράστασης γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀλήθειας καταφθάνει καὶ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἑλληνικῆς μειονότητος τῆς Πόλης. Αἰγιοὶ εἶναι οἱ ἐκεῖ ἐναπομείναντες, πιά, λόγιοι. Ἐνας ἀπὸ αὐτοῦς, ὁ ἐκπρεπὴς ἱστοριοδίφης Μιλτιάδης Ἰσαὰκ Νομίδης, κατὰ πολὺ νεότερος τοῦ Μανουὴλ Γεδεὼν, ἀλλὰ στὰ ἴχνη του, τὸν ὑπερασπίζεται ἔνθερμα. Ἀμφιβολία δὲν χωρεῖ, δηλώνει μὲ οἷση, συγγραφέας τοῦ ἔργου δὲν εἶναι «ἱερεὺς τις Εὐγένιος», ἀλλὰ «ὁ πολὺς Γεδεὼν [...] αὐτὸς ὁ χαλκέντερος [...] καὶ ἀκαταπόνητος». Στὴν τοπικιστικὴ ἀλληλεγγύη τῶν ὁμοδόξων πατριωτῶν ἀπὸ τὴν μιὰ ὀχθὴ, ἀντιπαράτιθεται ἡ ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στὸ γεωγραφικὰ διαμελισμένο σῶμα κωνσταντινουπολιτῶν λογίων³⁴.

31. Μ. Γεδεὼν, Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία, β', Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἑθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος, τ. Γ', Ἀθῆνα 1925, σ. 111. Προηγούμενη νύξη γιὰ οἰκονομία βλ. Ἀναγραφὴ συγγραφῶν..., δ.π., 1896, καὶ ἐδῶ ὑποσημείωσιν 25.

32. Μ. Γεδεὼν, Ἐπιφανεῖς κληρικοὶ τῶν τελευταίων ἐτῶν, 1821-1921, Π.Λ.Ε.Ε., δ.π., Ἀθῆνα 1930, σ. 59.

33. Βλ. ἐδῶ ὑποσημείωσιν 18.

34. Σειρὰ Βυζαντινῶν Μελετῶν, Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ ὑπὸ ΜΙΕΝ (Νομίδη) Ἰσταμπούλ 1937, Τύποις Κεφαλίδου, σσ. 17-18.

Τομή τρίτη: Ἡ λύση τοῦ δράματος — Ἡ λήθη τῆς ἱστορίας

Στὴ *Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ*, δηλαδὴ στὰ 1934, ἀπροσδόκητα, ὁ Γεδεὼν θὰ ἀναφερθεῖ ἤπια στὸ «γέροντα Εὐγένιο», ἀποσιωπώντας τὸ ζήτημα ποὺ προέκυψε μεταξύ τους, ἐνῶ μεταφέρει μιὰ ἰδιωτική τους συνομιλία σχετική μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Μοναστηριοῦ ὡς χορηγοῦ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων³⁵. Προσωρινὴ ἀνακωχή. Μέσα σὲ μιὰ διετία, θὰ κάνει στροφὴ ἑκατὸν ὀγδόνα μοιρῶν, ὅταν ἐπίσημα πλέον, στὸν πρόλογο τῶν *Πατριαρχικῶν Ἐφημερίδων*, δίδωσι νὰ κάνει κὰν τὸν κόπο νὰ ἀναφερθεῖ στὸν Εὐγένιο, ἢ ἔστω ἀκροθιγὼς στὸ θέμα, ἐνασχολούμενος ἀποκλειστικά μὲ τὴν ἐκδοσὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἀνευδοίαστα στὴν πρώτη σελίδα θὰ δηλώσει: «τὸ βιβλίον μου». Εἶναι τόσο ἀπλό. Στὸ κτητικὸ δίνει μάλιστα ἔμφαση, τυπώνοντάς το μὲ ἡμίμαυρα — φροντίζει ὄχι μόνον τὸ περιεχόμενο ἀλλὰ καὶ τὸ περιέχον. Στὸ ἴδιο ἔργο, ποὺ ἀποτελεῖ καταγραφὴ εἰδήσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῶν τελευταίων πέντε αἰώνων, ὁ Εὐγένιος ἔχει τὴ θέση του, τὴν ἀρμόζουσα, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ κάποιον οὐδέτερο πρόσωπο. Ἐδῶ λοιπὸν ἐγκαينιάζει ἄλλη τακτικὴ ὁ Γεδεὼν — μὲ τρόπο ἀμερόληπτο θὰ ἐντάξει στὸ χρονολογίῳ του ἀγγελία θανάτου τοῦ ἡγουμένου, δημοσιεύοντας, ἐπιπρόσθετα, τὴ φωτογραφία τοῦ «Εὐγενίου Καισαρέως» ὅπως δηλώνεται στὴ λεζάντα. Αὐτὸς ποὺ πρὶν βρισκόταν στὸ στόχαστρο, τώρα θὰ ἀπαθανατιστεῖ ἐδῶ ὡς «ὁ ἐργασθεὶς μετὰ ζήλου πολλοῦ» ἱερέας. Οὔτε λόγος στὸ σημεῖο αὐτὸ γιὰ ἐρίδα περὶ τὴν συγγραφικὴ κυριότητα³⁶. Ἀλλὰ, ἀπὸ τὴν ἀκριβῶς προηγούμενη σελίδα ὁ Γεδεὼν θωρακίζεται παρέχοντας μιὰ πληροφορία ἰδιαίτερης βαρύτητας. Ἀνακοινώνει μιὰ ἀτομικὴ του αἵτηση στὸν πατριάρχη ποὺ ἔλαβε χώρα — σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενά του — ἓνα χρόνον ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου, δηλαδὴ σχεδὸν μισὸν αἰῶνα πρὶν ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ κοινοποιεῖ. Ἡ ἀναγραφὴ τοῦ 1936 ἔχει ὡς ἐξῆς:

«1887 Ὁκτωβρίου 10 ὑποβληθείσης πρὸς τὸν Πατριάρχην Διονύσιον Ε' καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Σύνοδον ἀπεδείχθη ὅτι τὸ βιβλίον τὸ φέρον τὸν τίτλον “Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ” ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως ἐγράφη ὑπὸ Μ. Ἰω. Γεδεῶν»³⁷.

35. Μανουὴλ Γεδεῶν, *Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ*, Ἀθήνα 1934, σσ. 335 καὶ 391.

36. «1895, ἀπριλίῳ 7, Παρασκευὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, θνήσκει ἐν Ἰντζέσου τῆς Καππαδοκίας ὁ ἀπὸ τοῦ 1859-1891 προϊστάμενος τῆς παλαιφάτου μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς πρεσβύτερος Εὐγένιος Ἀναστασιάδης, ἐργασθεὶς μετὰ ζήλου πολλοῦ ὑπὲρ τῆς ἱερᾶς ταύτης μονῆς, καὶ ὑπὲρ τῶν ἔξω τῆς Πύλης Ρηγίου (Belgrade-carousou) Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων». Μ. Ι. Γεδεῶν, *Πατριαρχικὲς Ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1936-1938, σσ. 460-461. (Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἐπιχειρήσει μιὰ ἀνάγνωση τοῦ τρόπου παράθεσης τῶν πληροφοριακῶν στοιχείων στὴ συμβολικὴ τους διάσταση: ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὴν πληθώρα τοῦ διαθέσιμου ὕλικου, χαρακτηριστικὰ ἐπιλέγει ἀποκλειστικὰ τὴν ἀγγελία θανάτου τοῦ ἀντιπάλου του. Ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία τῆς πρόςφωσης, ποὺ δηλώνει τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐνός, προϋποθέτει μεταφορικὰ μιὰ πράξη ἐξόντωσης τοῦ ἄλλου, μὲ μόνη τὴ δύναμη τοῦ λόγου).

37. Μ. Ι. Γεδεῶν, *Πατριαρχικὲς...*, ὁ.π., σ. 459.

Διπλὴ τακτική. Ὁ στρατηγικὸς στόχος ὁμως μοιάζει νὰ ἔχει πιά πετύχει. Κίνηση πρώτη: «ἀντικειμενική» παρουσίαση τοῦ κληρικοῦ, δίχως μνεία τῆς συγγραφικῆς ιδιότητος, τοῦ μόνου, ἄλλωστε, στοιχείου ποὺ θὰ διαιώνιζε τὴ μορφή του στοὺς ἐπερχόμενους: ὄχι τὸ φευγαλέο πέρασμά του ἀπὸ τὴν Μονὴ ἀλλὰ αὐτό, «τὸ μόνον τῆς ζωῆς του βιβλιαρίδιον». Κίνηση δεύτερη: ρητὴ, πλέον, δήλωση τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου, συνεπικουρούμενη ἀπὸ τὸ κύρος ποὺ τῆς προσδίδει ἡ —θρυλούμενη— εὐνοϊκὴ ἀπόφασις τοῦ Πατριαρχείου. Ἡ προσφυγὴ στὴν ἀνώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἔστω καὶ μόνον στὴ ρητορικὴ τῆς διάστασις, μοιάζει νὰ δίνει τὸ χρῆσμα τοῦ ἀλάνθαστου στοὶ δικαιοῦχο συγγραφεύς. Συγκαταλέγεται, ὅσο γνωρίζω, στὰ «ἅπαξ λεγόμενα» τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ διασταυρωθεῖ μὲ καμιά ἄλλη σύγχρονη τῆς ἢ μεταγενέστερη πηγὴ.

Γεννιοῦνται ἀναπόφευκτα κάποια ἐρωτήματα. Γιατί ἡ μνεία ἀνασύρεται ἐκ τῆς τέφρας μισὸν αἰῶνα μετὰ, καὶ γιατί, ἐνῶ εἶναι γνωστὴ ἡ κλίσις τοῦ γράφοντος στοὶ ρητορικὸ σχῆμα τῆς ἐπανάληψης κατὰ τὴν ἐκφορὰ τοῦ λόγου, τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ αὐτὸ διάβημα δὲν καταγράφεται ἄλλοι; Ἀπὸ τὴν ἐπομένῃ περίπου τῆς ἔκδοσις τοῦ βιβλίου, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, καὶ ἐνῶ τὸ Πατριαρχεῖο φέρεται νὰ κατακυρώνει τὴν πατρότητα τῆς συγγραφῆς στοὺς Γεδεών, γιατί ἔκτοτε κανεὶς λόγιος δὲν παραπέμπει σὲ αὐτὴν τὴν —θεωρητικὰ, ἀδιάβλητη— ἀπόφασιν; Καὶ ὁ ὑποτιθέμενος «κερδισμένος» γιατί συμπεριφέρεται ἀνακόλουθα, ἐνῶ κράταγε στὰ χέρια του τὸ πλέον ἰσχυρὸ τεκμήριον;

Στὴν περιοδολόγησίν μας ἡ αἴτησις στοὺς Πατριάρχῃ ἐντάχθηκε στοὶ χρόνῳ ποὺ δηλώνεται ἀπὸ τὸν Γεδεών, στὴ δεκαετία τοῦ τριάντα, τὴν τελευταία, πλήρη, δεκαετία ζωῆς του. Σκόπιμα δὲν ἐγγράφηκε στοὶ 1888, ἐκεῖ ὅπου —ἐκ τῶν (πολὺ) ὑστέρων— τὴν τοποθετεῖ ὁ Γεδεών: Ἐκκρεμοῦσε ἡ διασταύρωσις τῆς μὲ μιὰ ἐξωγενοῦς προέλευσις μαρτυρία, ἀλλὰ ἦταν πιά σαφὲς ὅτι ἐδῶ βρισκόταν ἡ λυδία λίθος. Πράγματι, ἡ λύσις τοῦ δράματος ἀπόκειται στοὶ Ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, καὶ συγκεκριμένα στοὺς Κώδικες Πρακτικῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ ἔτους 1887. Ἡ τελικὴ κρίσις τοῦ Πατριαρχείου βρίσκεται σὲ ἀναντιστοιχία μὲ τὶς ἀφηγήσεις τοῦ Γεδεών. Παραθέτω τὰ κείμενα ὅπως ἀκριβῶς ἀντιγράφηκαν ἀπὸ τὸν κώδικα:

«*Μ. Γεδεών, ὑπ' ἀριθμ. Πρωτ. 4394 αἴτησις δι' ἧς ἀναφέρων τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πρωθιερέως τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Εὐγενίου διαφορὰν καὶ τὰς χρηματικὰς ἀπαιτήσεις, ἃς ἔχει διὰ τὸ ὑπ' ἐκεῖνον μὲν συγγραφὴν ἐπ' ὀνόματι δὲ αὐτοῦ ἐκδοθὲν σύγγραμμα «Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ» αἰτῆται τὴν ἐπὶ τῆς διαφορᾶς ἐτυμηγορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν παράδοσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου κατακρατουμένων 1250 ἀντιτύπων τῶν Πατριαρχικῶν αὐτοῦ Πινάκων. Ἐνεκρίθη ἵνα παραπεμφθῇ εἰς τὴν Μ. Πρωτοσυγγελλίαν μετὰ τῆς ἐντολῆς, ὅπως προσκληθῶσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι καὶ προτραπῶσιν εἰς συμβιβασμόν, ἐν ᾗ δὲ περιπτώσει δὲν ἐπέλθῃ οὗτος διορισθῇ ἡ διαιτησία ἐκ μέρων αὐτῶν (συνεδρίασις 15/10/1887).*

Ἀκολούθως παραστὰς ὁ Μ. Πρωτοσύγγελλος ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ὁ κ. Ε(μ-

μανουήλ) Γεδεών συνεβιάσθη μετὰ τοῦ ἱερέως Εὐγενίου (σελ. 494, παράγραφος 12) ἐπὶ τῷ ὄρφ ἵνα δώσῃ τῷ Μ. Ἀρχιδιακόνῳ ὁμολογὸν 70 λιρῶν, τὰς ὁποίας οὗτος εἰσπράττων ἐκ διαλειμμάτων παρὰ τοῦ κ. Γεδεών θέλει παραδίδει τῷ ἱερεῖ Εὐγενίῳ μὴ ἐξασφαλιζομένῳ ἀπέναντι τούτων δι' οὐδενὸς ἐγγράφου παρὰ τοῦ Μ. Ἀρχιδιακόνου (συνεδρίασις 22/10/1887)»³⁸.

Εἶναι σαφές ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἀποφαίνεται γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πνευματικῆς κυριότητος καὶ περιορίζεται στὸν ὑπὲρ τοῦ Εὐγενίου οἰκονομικὸ διακανονισμό τοῦ ζητήματος. Εἶναι ἐπίσης εὐνόητο ὅτι ὁ Γεδεών ἀπὸ τὴν πλευρά του φροντίζει μὲ ἐπιμέλεια νὰ μὴ δημοσιοποιηθεῖ τίποτα, ἡ λύση τοῦ δράματος νὰ σφραγιστεῖ μὲ τὴ σιωπῇ. Ἡ λήθη τῆς ἱστορίας στάθηκε

38. Θὰ ἤθελα καὶ ἀπὸ τὴ θέσις αὐτὴ νὰ εὐχαριστήσω τὴν Αὐτοῦ Θειοτάτη Παναγιότητα τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχῃ Κύριο Κύριο Βαρθολομαῖο, μὲ σεπτὴ πατριαρχικὴ ἐντολὴ τῆς ὁποίας διενεργήθηκε ἡ ἔρευνα στὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν τοῦ Πατριαρχείου· τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Φιλαδελφείας Κύριο Μελίτωνα, Ἀρχιεπιγραμματεύοντα τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίθηκε μὲ προθυμία στὸ αἴτημά μου· τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν Πατέρα Νικόλαο Πετροπέλλη γιὰ τὴν πολυτιμὴ συνδρομὴν του· τέλος, τὸν συνάδελφον Σταῦρον Ἀνεστήδη ποὺ στάθηκε τὸ διάμεσο ἀνάμεσα σὲ μένα καὶ τὸν κόσμον τῶν ὁμογενῶν, τὸν χῶρον τοῦ Πατριαρχείου. Τὰ ἔγγραφα ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ ἀπόκεινται στὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, στοὺς Κώδικες Πρακτικῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται στὴν συνεδρίαση τῆς 15ης Ὀκτωβρίου 1887, (σ. 494, παράγραφος 12) καὶ τὸ δεύτερον στὴν συνεδρίαση τῆς 22ας Ὀκτωβρίου τῆς ἴδιας χρονιᾶς (σ. 515, παράγραφος 21).

Ὡς πρὸς τίς ἀπολύτως ἀναγκαῖες πραγματολογικοῦ τύπου διευκρινίσεις, σημειῶνω τὰ ἑξῆς: Οἱ Πατριαρχικοὶ Πίνακες ἐκδίδονταν ἀπὸ τὸ 1885 ἕως τὸ 1890 ὑπὸ μορφήν φυλλαδίων (δέκα συνολικά). Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1887 ἔχουν ὀλοκληρώσει καὶ τὸ ἔκτο φυλλάδιόν τους, συνολικὰ δηλαδὴ 450 σελίδες — ὁ Εὐγένιος κατακρατεῖ λοιπὸν ἕναν ὀγκώδη τόμον (βλ. Πατρινέλη, *δ.π.*, ἀριθμ. 183). Ὅσο γιὰ τὸ ποσὸ τῶν ἐβδομήντα λιρῶν τὸ ὁποῖο ἐπιδικάζει τὸ Πατριαρχεῖο στὸν Γεδεών, ποσὸ σεβαστό, εἰκάζω ὅτι θὰ βρίσκεται μέσα στὶς οἰκονομικὰ δυνατότητες τοῦ χρεώστη, τὴν ἐποχὴ ἀκρίβως τῆς κυκλοφορίας τοῦ βιβλίου. Γνωρίζω ὅτι ἡ τιμὴ κάθε ἀντιτύπου γιὰ τοὺς συνδρομητὰς ὀρίζεται σὲ 37 γρόσια περίπου καὶ οἱ 1.330 συνδρομητὰς ἐγγράφονται γιὰ 1.785 ἀντίτυπα, τὸ ποσὸ ποὺ συγκεντρώνεται ἀπὸ τίς συνδρομὰς, πρὶν τὸ βιβλίον ριχθεῖ στὴν ἀγορὰ πρὸς πώλησιν, ἔπερνά τὰ 66.000 γρόσια, δηλαδὴ συμποσοῦται στὶς 660 λίρες μὲ ἕναν κατὰ προσέγγισιν ὑπολογισμό. Ἐβδομήντα λίρες εἶναι ποσὸ ποὺ ἀναλογεῖ στὸ ἓνα δέκατον τῶν χρημάτων ποὺ εἰσπράχθηκαν ἀπὸ τοὺς συνδρομητὰς — ὅχι τῶν κερδῶν. Ἐννοεῖται ὅτι κάποια ποσὰ ἔχουν ἤδη δαπανηθεῖ γιὰ χαρτί, τυπογραφεῖο, βιβλιοδεσία. Παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ βαλάντιον τοῦ Γεδεών τὴν χρονιά ἐκεῖνὴν πρέπει, νὰ περιέχει τοὐλάχιστον τὸ ὀφειλόμενο στὸ συνεργάτη του αὐτὸ ποσόν. Ἀγνοοῦμε τὸ ὕψος τῶν ἐξόδων τῆς ἐκδόσεως καὶ σὲ ποῖον ἀριθμὸ ἀντιτύπων βῆκε γιὰ νὰ ἔχουμε συνολικὴν εἰκόνα τῶν δαπανῶν καὶ κερδῶν... Διαθέτουμε ὅμως πληροφορίες ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀριστόβουλου ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν τὴν ἀποκατάστασιν κάποιων ἀντιστοιχιῶν μὲ τὸ κόστος ζωῆς. Γιὰ τὸ ἔτος λοιπὸν 1887 μᾶς δίνονται τὰ παρακάτω ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐπαρχία τῆς Καππαδοκίας: Ἐπιστολὴ Γ 1684, 23 Ἰουνίου 1887: Τὰ 100 κιλὰ σιτάρη στοιχίζουν 17 λίρες (στὶς 20 Σεπτεμβρίου ἡ τιμὴ πέφτει στὶς 15 λίρες). Ἐπιστολὴ Γ 1700, 17 Αὐγούστου 1887: Ἐξόδα ταξιδίου ἀπὸ τὴν Καππαδοκίαν στὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ ἓνα ἄτομον: 30 λίρες. Στὸ χειρόγραφο σημειώνεται ὅτι τὸ ποσὸ εἶναι δυσβάστακτον. Ἐπιστολὴ 1693, 1 Σεπτεμβρίου 1887: ἀμοιβὴ ἑνὸς διευθυντῆ σχολείου στὴν Καππαδοκία, μηνιαίος μισθός, 9 λίρες. Ἐπιστολὴ Γ 1700, 22 Σεπτεμβρίου 1887: ἡ ἴδια ἀμοιβὴ πέφτει στὶς 7,5 λίρες. Δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴ διαβίωσιν μᾶς οἰκογένειας, σημειώνεται στὸ χειρόγραφο.

ἀντίδοτο στὸν ἴδιον τὸν εὐτελισμὸ ἀλλὰ καὶ στὸ φόβο του. Ὁ κατασκευασμένος μῦθος διαιωνιζόμενος ἐκτόπισε τὴν πραγματικότητα.

Τὸ ἔτος 1939, ἑσχατο ὄριο τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, ὁ Γεδεὼν σὲ ἡλικία πλέον ὀγδόντα ὀκτῶ ἐτῶν, στὸν οὐδὸ τοῦ τέρματος, ἐμμένει στὸ ζήτημα. Στὴν «Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων» υἱοθετεῖ διάφορες ἐκδοχές: θὰ παραπέμψει βιβλιογραφικὰ στὴ *Ζωοδόχο Πηγὴ*, προσθέτοντας πλάι στὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα καὶ τὸ δικό του μέσα σὲ παρένθεση, στὴ θέση τοῦ συγγραφέα: θὰ τὸ μνημονεύσει ὡς ἔργο «τοῦ δῆθεν Εὐγενίου»³⁹. Παρατήρηση ὑφολογική: ὁ Γεδεὼν ζυγίζει τίς κουβέντες του, δὲν προβαίνει σὲ ἄμεσους χαρακτηρισμοὺς τοῦ προσώπου ἢ σὲ ἐκτενεῖς φράσεις: ὑπαινίσσεται· δύο κὰν τρεῖς λέξεις ἀρκοῦν.

Τομὴ τέταρτη: Τὸ τέλος τοῦ Γεδεὼν (1943)

Τὸ συμβατικὸ —ἔστω— κλείσιμο τῆς ἱστορίας συμπίπτει μὲ τὸ φυσικὸ τέλος τοῦ κύριου πρωταγωνιστῆ της, τοῦ Μανουὴλ Γεδεὼν, στὴν Ἀθήνα, τὴν περίοδο τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, τὸ 1943. Ὁ πολύχρονος καὶ μοναχικὸς ἀγώνας του, βιβλιογραφικὰ τουλάχιστον κερδήθηκε. Μιὰ δεκαετία σχεδὸν μετὰ τὴ θανάτου, ὥστόσο, τὸ Πατριαρχεῖο, σὲ φυλλάδιο ποὺ ἐκδίδει τὸ 1952 γιὰ τὴ *Ζωοδόχο Πηγὴ*, διευκρινίζει ὅτι ἡ συγγραφὴ τοῦ Εὐγενίου ἀποτέλεσε τὴ βάση γιὰ τὸ πόνημα ποὺ κυκλοφορεῖ καὶ ὑπενθυμίζει τὸ ἦθος του καὶ τὴ δράση τοῦ ἱερέα⁴⁰. Καὶ ἐδῶ διακριτικὴ ἀποσιώπηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Γεδεὼν: ὅπως δὴποτε ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων ἔχει πρὸ πολλοῦ δικαίωσει τὸν Εὐγένιο, στοὺς πατριαρχικοὺς κύκλους.

Οἱ πληροφορίες ποὺ συγκεντρώθηκαν καθιστοῦν ἐλάχιστα πειστικὴ τὴ φουσιγνωμία τοῦ κληρικοῦ ἔτσι ὅπως συντέθηκε μὲ τίς ψηφίδες ποὺ «ἐκόμισε στὴν τέχνη» ὁ Γεδεὼν, κατασκευάζοντας τὴν εἰκόνα ἐνὸς καταχραστῆ ξένης —καὶ ὄχι μόνον πνευματικῆς— περιουσίας. Ἡ εἰκόνα ἀναπαράχθηκε ἀπὸ ἐρευνητές, ἱστορικοὺς, φιλαναγνῶστες, ὅλους ὅσους θεωρώντας τὸν

39. Μ. Ι. Γεδεὼν, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων*, Ἀθήνα 1939, σσ. 52, 55, 160. Εὐχαριστῶ τὸν Φίλιππο Ἠλιού ποὺ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ συμβουλευτῶ τὸ ἀνέκδοτο μέρος τῆς *Ἱστορίας τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων*, ποὺ δὲν πρόφτασε νὰ τυπώσει ὁ Γεδεὼν· τὸν εὐχαριστῶ ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν βοήθειά του.

40. «Ὁ ἱερεὺς Εὐγένιος συνετέλεσεν εἰς τὸν καλλωπισμὸν τῆς ἱερᾶς Μονῆς, ὡς καὶ τῶν πέριξ. Πολλοὺς εὐλαβεῖς χριστιανοὺς προέτρεπεν εἰς ἀφιερώσεις κτημάτων εἰς τὴν Μονὴν καὶ οἶκον. Ἐτακτοποίησε τὰ Ἀρχεῖα τῆς ἱερᾶς Μονῆς καὶ τὸ κτηματολόγιον αὐτῆς τε καὶ τῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων, ἐξ εὐλαβείας δὲ πρὸς τὴν Θεομήτορα συνέγραψεν τὴν Ἱστορίαν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (1 Σεπτ. 1886) ἣτις ἀπέτέλεσε τὴν βάσιν τῶν παρόντων ἱστορικῶν σημειωμάτων καὶ τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου Ἀγιάσματος καὶ τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ». Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, *Τὸ Ἀγίασμα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ*, Ἱστορικὰ σημειώματα καὶ ἱερὰ παράδοσις, Ἰσταμποῦλ 1952, σ. 22.

“Αρχοντα αδιάβλητο και τὸν λόγο του λόγο θέσφατο, τάχθηκαν, ἀπὸ κεκτημένη συνήθεια, μὲ τὸν ἰσχυρό.

Ἡ ὀριοθέτηση τοῦ ὅλου ζητήματος διεκδίκησης τῆς πατρότητας μιᾶς ἱστορικῆς πραγματείας, ἐντάσσεται, πρωτογενῶς, στὸ πλαίσιο μιᾶς προσωπικῆς σύγκρουσης. Ἀλλά, ὅπως ἔχει διαπιστωθεῖ, ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν ἀνακατεῦντο συχνὰ καὶ ἔντονα στὶς διαμάχες ποὺ σημειώθηκαν στὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη τῆς ἐποχῆς»⁴¹. Φυσικὸ ἀπότοκο τῆς τάσης αὐτῆς στάθηκε ἡ (ἐκούσια) δημοσιοποίηση ἐκείνου ποὺ στὴν ἀφετηρία εἶχε χαρακτήρα ἰδιωτικό. Στὴν περίπτωση τῆς διεκδίκησης τῆς πατρότητας τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἡ θυμικὴ ἔξαρση καὶ ἡ ψυχολογικὴ καθήλωση ἐδράζονταν σὲ οἰκονομικὰ κίνητρα — ἀμιγῆ ἢ ὄχι. Καθοριστικὴ σημασία γιὰ τὴν ἔκβαση τῶν πραγμάτων μπορεῖ νὰ εἶχαν καὶ ἄλλες παράμετροι, ἰδεολογικὲς λόγου χάρη. Μιά, ἐνδεχομένως, διαφορετικὴ ἔνταξη τοῦ καθενὸς στὸ φλέγον ἱστορικὸ ζήτημα τοῦ καιροῦ τους, τὴν διχοτομία σὲ ἰωακειμικούς καὶ μὴ, θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἓνα ἀπὸ τὰ ἐρμηνευτικὰ κλειδιά γιὰ τὴν ἐμπλοκὴ στὶς διαπροσωπικὲς τους σχέσεις. Ἀλλὰ ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται πρέπει νὰ στοιχίσθηκαν στὴν ἴδια πλευρά, ἐκείνη τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ ταγοῦ τῆς ἐκκλησίας, γεγονόσες ποὺ ὄχι μόνον δὲν ἀποκλείει μιὰ ἀντιζηλία, ἴσως μάλιστα τὴν ὑποθάλλει.

«Φαντασία πιθανή». Τὸ σενάριο ποὺ διαμορφώνεται ὕστερα ἀπὸ ὅλη τὴν περιήγηση, εἶναι περίπου αὐτό: ὁ Εὐγένιος εἶχε τὴν ἐμπειρικὴ, σχεδὸν ἀπτική σχέση μὲ τὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς, ἀλλὰ δὲν διέθετε προγενέστερη, δόκιμη, συγγραφικὴ πείρα. Ὁ Γεδεὼν ἦταν ὁ ἰθύνων νοῦς, ὁ βαθὺς γνώστης καὶ μέντορας τοῦ κληρικοῦ, ἐκεῖνος ποὺ καὶ θὰ διόρθωνε τὰ δοκίμια ἀλλὰ καὶ θὰ ἐπιχειροῦσε, ἀσφαλῶς, τὴν ἔνταξη τῆς γραμμικῆς ἀφήγησης τοῦ ἄλλου σὲ ἓνα ἱστορικὸ, ἐνδύρο, σύνολο, ἔχοντας τὴ γενικὴ ἐποπτεία. Ὅπως σὲ κάθε στενὴ συνεργασία ἔτσι κι ἐδῶ στὴ διαδικασία τῆς συν-γραφῆς, τὸ σχῆμα τῆς διάζευξης (ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος ἔγραψε τὸ βιβλίο;) δὲν βρίσκει ἀπόκριση. Τὰ ὅρια ἀνάμεσα στὸν ἐμπνευσμένο συγγραφέα καὶ τὸν ὑπομονετικὸ ἀρχαιοδίφη καὶ συμπληρητὴ δὲν τηροῦνται ἔσαι — ἡ φύση τῆς δημιουργίας εἶναι νὰ τὰ σπάει καὶ νὰ τὰ ὑπερβαίνει ἀφοῦ αὐτοὶ εἶναι ρόλοι ποὺ ἐναλλάσσονται, προσωπεῖα ποὺ ἀνταλλάσσονται: σύμπραξη ἑτεροβαρῆς καὶ ἀνισότιμης ἀπὸ τὴ γένεσίν της. Ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν προτρέπει λοιπὸν τὸν Εὐγένιο Ἀναστασιάδη νὰ συνθέσει μιὰ γραπτὴ ἐξιστόρηση τῆς Μονῆς μὲ προοπτικὴ

41. Φίλιππος Ἡλιού, «Μανουὴλ Γεδεὼν: Ἐνας πρόδρομος», στὸν τόμο Μανουὴλ Ι. Γεδεὼν, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα*, ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἀλκῆς Ἀγγέλου - Φίλιππος Ἡλιού, Ἀθήνα 1976, σ. 1β'. Γιὰ παράδειγμα σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ἐμπλεγμένους σὲ παρόμοια ἱστορία ὁ Γεδεὼν ὁμολογεῖ ὅτι ἓνα βιβλίον τοῦ 1900 (Ἱστορία τῆς Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου) στὴν «κατασκευὴ τοῦ ὁποίου συμμετέχει ἐνεργᾶ, δὲν ἀναγράφει τὸ ὄνομα τοῦ ἀλλὰ ἐμφανίζει τὸ ὄνομα ἐνὸς ἄλλου στὴ θέση τοῦ ἐπιμελητῆ «χεῖρον ἢ λογοκλόπον ἐπάγγελμα σφετερισθέντος». Πβ. Χ. Γ. Πατρινέλη, *δ.π.*, ἀρ. 332.

ἐκδοτική. Ἡ ἀνέχεια πὺν χαρακτηρίζει καὶ τοὺς δύο — ἡ *πτωχεία* τῶν ἀπανταχοῦ λογίων — δὲν συνιστᾷ ἀπαραίτητα ἀνασταλτικὸ παράγοντα, γιὰτὶ μὲ τὸ σύστημα τῶν συνδρομητῶν μπορούσαν νὰ ἐξασφαλίσουν μεγάλο ποσοστὸ συμμετοχῆς. Ὁ Εὐγένιος, μέσω ἐνὸς ἐν ἐνεργείᾳ ἐκκλησιαστικοῦ δικτύου, θὰ ἐγγράψει τὸν κόσμον τῆς ἐπαρχίας καὶ ὁ Γεδεὼν τοὺς κωνσταντινουπολίτες λογίους καὶ τὸν κύκλον τῶν πατριαρχικῶν — πράγμα πὺν κατορθώθηκε ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸν δημοσιευμένο κατάλογο τῶν συνδρομητῶν, οἱ ὁποῖοι ξεπερνοῦν τοὺς χίλιους τριακόσιους.

Αὐτὰ γιὰ τὸν θεωρητικὸ σχεδιασμό. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν πιθανὴν δεκτικότητα καὶ ἀνταπόκριση τοῦ ἀγοραστικοῦ κοινοῦ εὐδοίωνα πρέπει νὰ ἐμφανίζονταν τὰ πράγματα. Ὡς οἰκονομικὸς ὀργανισμός, ἡ Ζωοδόχος Πηγή, ἀπὸ τὸ Ἅγιασμα, ἀπὸ τὰ μνημόσυνα πὺν τελοῦνταν ἐκεῖ καθὼς καὶ τὶς πωλήσεις τάφων, παρῶς ἔχοντο χρηματικὴ εὐρωστία, συσσωρεύοντας ἓνα πολὺ ὑψηλὸ ἐνιαύσιο ποσὸ (92.000 χρυσῶν φράγκων) — αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἐπικυρώνει τὸ 1934 ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν. Δὲν θὰ ἦταν ἀνεδαφικὸ νὰ προσβλέπουν οἱ δύο λόγοι ἴσως σὲ κάποια χορηγία γιὰ τὰ ἔξοδα, ἐνὸς ἢ ἐκδοσθὲν βρισκόταν στὰ σκαριά. Ὡς θρησκευτικὸ κέντρο πάλι, ἡ Μονή, τὸ θρυλικὸ Μπαλουκλὶ τῶν πιστῶν, διαδραμάτιζε ἕναν ρόλον ὑψίστης σημασίας γιὰ τοὺς πολυπληθεῖς ὀρθοδόξους χριστιανούς. Φυσικὰ τὸ ποίμνιον δὲν ταυτιζόταν ἀπόλυτα μὲ τὸ προσδοκώμενον ἀναγνωστικὸ κοινόν, δηλαδὴ τοὺς ἐγγράμματους ἀγοραστὲς ἐνὸς βιβλίου ἱστορικοῦ ὅπως αὐτὸ πὺν ὀνειρεύονταν οἱ δύο φίλοι. Τὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα διέθετε πάντως μία τέτοια δυναμικὴ καὶ ἀκτινοβολία πὺν ἦταν σὲ θέσιν νὰ ἐπηρεάζει τὶς πωλήσεις αὐξητικᾶ. Ἐπομένως ὑποθέτουμε πὺς ἡ ἐκδοσθὲν κρίνεται ἐκ τῶν προτέρων (ἀκόμη καὶ) προσδοφόρα — ἡ ἔστω μὲ πιθανὰ ἔσοδα πάνω ἀπὸ τὰ ὅρια ἀσφαλείας, κάλυψη δηλαδὴ τῶν δαπανῶν.

Τὸ βιβλίον τυπώνεται, κυκλοφορεῖ, καὶ πρὶν ἀκόμα περάσει στὶς προθήκες ὅσων βιβλιοπωλείων διέθετε ἡ Πόλη, δείχνει νὰ βρίσκεται σὲ καλὴ τροχιά. Μόνον ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς πὺν ἐγγράφονται, τὸ ἔργο ὑπολογίζουμε ὅτι θὰ ἀποφέρει πάνω ἀπὸ ἑξακόσιες ἐξήντα λίρες δίχως φυσικὰ νὰ συναριθμοῦνται τὰ ἔξοδα ἀλλὰ καὶ τὸ ὕψος τῶν τραβηγμάτων — δύο στοιχεῖα πὺν μὲνουν, γιὰ τὴν ὥρα, ἀνεξαρτίβωτα. Ἐδῶ ἀκριβῶς — πιθανολογοῦμε — ὑπάρχει μιὰ προκαταρτικὴ, ἄγραφη βεβαίως, οἰκονομικὴ συμφωνία, ἀνάμεσα στοὺς δύο συμβαλλομένους, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον μᾶς διαφεύγει: ὁ Γεδεὼν μοιάζει νὰ εἶναι ἐκεῖνος πὺν τὴν ἄθετεῖ. Γιὰ νὰ ἀποσείσει τὸ (πραγματικὸ) βάρος τῆς ὑπαρκτῆς οἰκονομικῆς ὑποχρέωσης, ἀλλὰ καὶ τὸ συνειδησιακὸ βάρος μιᾶς ἠθικῆς (αὐτο)κατηγορίας — ὅλα αὐτὰ γιὰ κάποια ἀργύρια — περνᾷ στὴν ἐπίθεση μετατοπίζοντας τὸ ζήτημα στὸ πεδίο ὅπου ὁ ἴδιος ὑπερέχει: στὸ συγγραφικόν. Προβάλλει λοιπὸν ὡς ἐπιχείρημα ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ὁ συγγραφέας. Χρησιμοποιεῖ ἓνα ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ ὄχι βέβαια πλαστὸ, τὸ ὁποῖον ὅμως τοῦ χορηγεῖ τὸ κοινὸ παρελθὸν μιᾶς πρώην «φιλικῆς» συνεργασίας: τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία, ἐκεῖνος, ὁ ἀναμφισβήτητος ἰδιοφυῆς, ὡς πλέον ἐμπειρος, διόρθωνε τὰ γραφὰ τοῦ ἡγούμενου, πιάνοντας στὸ χέρι τὸ μολύβι

γία νά συμπληρώσει τὰ κενὰ τοῦ πρεσβυτέρου. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ θέλησε ὁ Μέγας Χαρτοφύλαξ νὰ ἐξαργυρώσει. Ἡ διαμάχη ξεσπᾷ, καὶ ὁ Εὐγένιος, σὲ νόμιμη ἄμυνα, κατακρατώντας ἀντίτυπα ἐνὸς ὄψιμου ἔργου τοῦ «ἀντιπάλου» του, ἐπιλέγει ὥς τὸ τέλος τῆ σιωπῆς.

Προσεγγίσαμε ὅσο μᾶς ἐπέτρεπαν τὰ στοιχεῖα μας στὸ πρόβλημα ποὺ ἔχετε ἡ σελίδα τίτλου ἐνὸς βιβλίου. Ἡ ἰδιάζουσα περίπτωση τοῦ δημοσιευμένου ἀλλὰ καὶ ἀνέκδοτου γεδεωνικοῦ ἔργου δὲν προσφέρει στὸ μελετητὴ τὴν πολυτέλεια νὰ ἐπαναπαυθεῖ σὲ ἐρευνητικὰ τρόπαια: πάντα κάτι θὰ μᾶς διαφεύγει, στὸ πλούσιο καὶ πολυσήμαντο ὕλικό — οἱ γνώσεις μας εἶναι πεπερασμένες: τὰ στοιχεῖα ποὺ συγκεντρώθηκαν καὶ οἱ ὑποθέσεις ποὺ διατυπώθηκαν συνιστοῦν ἓνα φορτίο πληροφοριῶν χρήσιμο στὸ ποσοστὸ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀνατρέψιμο. Ἄλλωστε, πρόκειται γιὰ ἓνα μικρὸ ἀλλὰ διόλου βραχύβιο περιστατικό ποὺ ἀποτυπώθηκε ἐδῶ μεγεθυμένο. Πέρα ἀπὸ τὴ γραμμικὴ ἀφήγηση τῶν γεγονότων καὶ τὸ ὕλικό ποὺ κατατέθηκε, τὸ ἴδιο τὸ συμβάν ἀνέδειξε μιὰ σύγκρουση στὴν ὁποία κυριαρχεῖ ὁ λόγος. Ὁ λόγος περὶ τοῦ βιβλίου εἶτε εἶναι παρὼν καὶ ἐκφέρεται γιὰ νὰ ἀποδώσει ἢ νὰ μεταμφίεσει τὴν ἀλήθεια εἶτε εἶναι ἀπὼν —ἀλλὰ καὶ αὐτὴ του ἡ ἀπουσία, ἡ σιωπῇ, εἶναι δηλωτικὴ μιᾶς «ἄλλης» ἀλήθειας. «Ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι γεμάτη ἀπὸ ψευδεῖς εἰδήσεις» ἔγραψε, κάποτε ὁ Marc Bloch⁴².

Οἱ ἀτομικὲς αὐτὲς στάσεις ποὺ περιγράφηκαν ἐδῶ μᾶς ὡδήγησαν στὸ νὰ προσεγγίσουμε ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ κάποια μεσαῖα στρώματα τῆς λογιόσύνης τῶν ἐπὶλυδων ἔτσι ὅπως διαμορφώθηκαν στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα στὸ ἱστορικὸ περιβάλλον μιᾶς μεγαλοῦπολης σὰν τὴν Κωνσταντινούπολη. Βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ ποὺ μόλις ἀρχίζουν νὰ γίνονται ὁρατὲς οἱ ἀλλαγές ποὺ κυφοροῦνται: χειραφέτηση τῶν πεπαιδευμένων ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἡ ἐκκοσμίκευση καὶ ἡ κατίσχυση τῆς «θύραθεν» παιδείας ὡς συλλογικότερες διαδικασίες θὰ ἐπιτρέψουν τὴ γένεση μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας διακριτῆς, ἡ ὁποία μὲ ἄργους ρυθμοὺς θὰ προσλάβει τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ θὰ καλλιεργήσει τὴ συνείδηση τοῦ ἐπαγγελματία — πορεία ἡ ὁποία στὶς ἀρχαῖκοὺ τύπου κοινωνίες δὲν ὁλοκληρώθηκε ποτέ.

Καὶ ἐνῶ τὸ συνάφι τῶν ἀνθρώπων τοῦ βιβλίου συναλλάσσεται καὶ δημιουργεῖ μέσα ἀπὸ σχέσεις ἄτυπες καὶ προφορικὲς δίχως νὰ ἔχει διατυπώσει κανόνες ποὺ διέπουν τὴν ὑπόστασή του, ὁ συγγραφέας δυσκολεύεται νὰ ὀρίσει τὸ προσωπὸ του. Τί εἶναι ὁ συγγραφέας στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα; Ἐνα ὄν πολὺ λιγότερο ἐξοικειωμένο μὲ ἔννοιες πνευματικῆς ιδιοκτησίας, ἔννοιες σχετικὰ πρόσφατες, ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἐθισμένος σὲ πρακτικὲς

42. Τὸ ἀναφέρει τὸ 1921 ὁ Μ. Bloch, «Réflexions d'un historien sur les fausses nouvelles de guerre», Revue de synthèse historique, στὸ François Dosse, *Ἡ ἱστορία σὲ ψίχουλα ἀπὸ τὰ Annales στὴν «Νέα Ἱστορίαν»*, Μτφρ. Ἀγγελικὴ Βλαχοπούλου, Ἐπιμέλεια Χρήστος Χατζηιωσήφ, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1993, σ. 95, ὑποσημείωση 87.

ἀποσιώπησης ἢ ἐπιλεκτικῆς χρήσης τῶν πηγῶν, περιστασιακῆς λαθροχειρίας, ἢ προκρούστειας προσαρμογῆς-ἰδιοποίησης ξένων κειμένων⁴³. Ὁ συγγραφέας δὲν ἔχει τὸ ἴδιο μὲ τὸ σημερινὸ ἐκτόπισμα στὴν κοινωνία — ποιητικά καὶ ὄχι ποσοτικά· ἡ ἀναίρεση τοῦ ἀτομικοῦ τοῦ ἔργου ἢ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ ρόλου ποὺ διαδραμάτιζε δὲν ἀποτελοῦσε πράξη κολάσιμη στὶς συνειδήσεις τῶν συγκαταρτινῶν του: σὲ ἐκεῖνο λοιπὸν τὸ μακρόβιο προεπαγγελματικὸ στάδιο, δυσαρμονίες ὅπως αὐτὴ ποὺ προέκυψε μὲ τὴν ἔκδοση τῆς «Ζωοδόχου Πηγῆς» θὰ λέγαμε πὼς ἀντιστοιχοῦν στὶς συνήθειες, κανονικὲς συμπεριφορές.

43. Ἐνδιαφέρον θὰ ἦταν νὰ συντάξει κανεὶς μία ἱστορία τῶν νοθεύσεων βασιζόμενος σὲ ποικίλες περιπτώσεις παρεμβάσεων τῶν λογίων σὲ ἐδάφη ξένα — σὲ κείμενα ἄλλα — παρεμβάσεων ποὺ ἀποκαλύπτουν τὶς ἰδέες οἱ ὁποῖες κυριαρχοῦν στὸν 19ο αἰώνα. Ἀπὸ τὶς συνειδητὲς ἀλλοιώσεις ποὺ ἐπέφεραν οἱ ἐγγράμματοι στὸ σῶμα τῶν μνημείων λόγου ὅσων ἔργων συντάχθηκαν ἀπὸ «ἀνωνύμους» ἕως τὶς πάσης φύσεως λογοκριτικὲς κατατιμήσεις ποὺ ἐφαρμόσθηκαν σὲ ἔντεχνα, ἐνυπόγραφα δημιουργήματα. Τὸ φαινόμενο ἐπισημαίνεται ἤδη ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πολίτη, ὁ ὁποῖος μελέτησε τὸ θέμα τῆς παραχάραξης τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ καταρτίσουμε ἓνα νοητὸ διαχρονικὸ εὔρετήριο τῶν πλαστῶν κατασκευῶν ἢ ἀφαιρέσεων, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἡ σχετικὴ πρώτη ὕλη ἀφθονεῖ. Ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν σὲ κάποια περίπτωση μάλιστα δηλώνει ὅτι ἔχει ἐξοβελίσαι φράσεις ἐνὸς κειμένου κατὰ τὸ δοκοῦν. Βλ. Δημήτρης Ἀποστολόπουλου *Τὸ Μέγα Νόμιμον. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ μεταβυζαντινοῦ δημοτικοῦ δικαίου* Ἀθήνα 1978, σ. 30. Πρόχειρα σημειῶνω ἐδῶ κάποιους τίτλους ποὺ μποροῦν νὰ συνδράμουν τὸ ἔργο ἀνάλογων ἐπισημάνσεων: Ἐπαμεινώνδας Ι. Φραγκοῦδης, *Ὀδοιπορικὸν Μαυροβουνίου, Λευκωσία 1994 (εἰσαγωγή Φοῖβου Σταυρίδη)* σ. 28, ὅποση-μείωση 21. Ἰωάννα Πετροπούλου, *Γάλλοι περιηγητὲς στὴν Μικρασία καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ τους «προσαρμογὴ»* (Jean-Jacques Ampère) π. *Ἡ Ἀλέξη, Μνήμη Μικρᾶς Ἀσίας, ἀφιέρωμα*, Ἀθήνα Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1992, σ. 931-5. *Ἐλισάβετ Μοντζάν-Μαρτινέγκου*, *Αὐτοβιογραφία, εἰσαγωγή Κ. Πορφύρη, «Κείμενα»*, Ἀθήνα 1983, σ. 7-9. Γιὰ τὴ θεωρητικὴ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος βλ. Ἀλέξη Πολίτη «Γιὰ μιὰ ἱστορία τῆς νοθείας τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν» στὸν τόμο «Ὁψεις τῆς Λαϊκῆς καὶ τῆς Λόγιας Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας» Εἰς Ἐπιστημονικὴ συνάντηση Ἀριστοτελεῖου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τομέας Μεσαιωνικῆς καὶ Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἀφιερωμένη στὴν Μνήμη τοῦ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Θεσσαλονίκη 1994 σ. 93-109.

Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω ὅσους μὲ συνέντρεξαν: ἀπὸ τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τὸν Διευθυντὴ κ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη· τοὺς συναδέλφους Ματούλα Κουρουπού, Σταύρο Ἀνεστίδη καὶ Πέτρο Βασιλείου. Ἀκόμα, τὸν Ἀλέξη Πολίτη θερμὰ εὐχαριστῶ γιὰ τὶς παρατηρήσεις καὶ τὶς βελτιώσεις ποὺ πρότεινε στὸ τελικὸ κείμενο.